

ISBN 86-7587-034-5

Љиљана Гавриловић

Југословенски етнограф Никола Арсеновић

SERBIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

SPECIAL EDITIONS
Volume 55

Ljiljana Gavrilović

**A Yugoslav Ethnographer
Nikola Arsenović**

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2006

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 55

Љиљана Гавриловић

**Југословенски етнограф
Никола Арсеновић**

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 35/III, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@sanu.yu
www.etno-institut.co.yu

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
академик Гојко Суботић
др Драгана Радојичић
др Младена Прелић

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
др Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Корице, виџете, техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд,

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине
Републике Србије

Примљено на I седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној јануара 2006. године, на основу реферата
академика Гојка Суботића

Синиши

Садржај

Предговор.....	3
Увод.....	5
Шта смо до сада знали о Арсеновићу и његовом раду	7
Методолошки приступ збирци Николе Арсеновића.....	14
Биографија Николе Арсеновића	17
Дело Николе Арсеновића	59
Акварели.....	59
Садржај збирке акварела.....	64
Аутори	68
Тематске целине	73
Реконструкција структуре збирке.....	75
Датирање	79
Рад на оснивању школа.....	84
Рад на сакупљању предмета	94
Изложбе	142
Рекапитулација.....	151
Извори.....	155
Музејске збирке	155
Архивска грађа	155
Литература.....	157
A Yugoslav Ethnographer Nikola Arsenović.....	161

Предговор

Испитивањем живота и рада Николе Арсеновића бавила сам се првих година последње деценије XX века, у време рата, санкција и хиперинфлације. У време када је за недељну плату музејског радника могао да се купи један јогурт (ако се нађе у продавници), било је потпуно шизофрено читати потресне документе о Арсеновићевом потуцању кроз лавиринте државне администрације, праћено бедом и беспарицом.

Ипак, управо повратак у другу половину XIX века, у време када се српска држава – упркос свим тешкоћама – налазила у сталном успону, а у коме су визионари попут Николе Арсеновића остајали потпуно несхваћени јер нису могли да буду искоришћени унутар национално-политичког програма, указао је на постојање доследног континуитета у културној политици Србије од самог њеног настанка као модерне државе. Стога сам Арсеновићев животни пут схватила као парадигму

судбине свих културних радника у Србији, који – бар јавно – нису видели и политичке циљеве свога рада.

Због тога сам уверена да је стављање пред суд јавности Арсеновићевог животног пута и дела – до сада, готово 130 година после његове смрти, практично потпуно непознатог – обавеза како моја лично тако и Етнографског музеја у Београду, где се Арсеновићева збирка данас чува, али и свих других институција које се баве културом и културном историјом Србије и Балкана.

Захвалност за настанак ове књиге дугујем пре свега професорки Ђурђици Петровић, својој породици и пријатељима, који су ми пружали подршку и имали стрпљења за дилеме које су пратиле расветљавање закопаних трагова Арсеновићевог заборављеног живота, и Етнографском институту САНУ, који је омогућио њену коначну реализацију после више од деценије чекања.

И, мада би овај текст, да је данас писан, несумњиво изгледао другачије, одлучила сам се да га оставим у релативно неизмењеном облику – не због тога што мислим да не би могао бити бољи, него због тога што у себи чува и моја лична сећања на време у коме је настао и људе који су, упркос ономе што их окружује, тихо радили своје послове, верујући да ће се тиме изборити за нека боља времена.

Љиљана Гавриловић

Увод

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године, када је из оквира Народног музеја издвојена етнографска збирка – то је почетак развоја институционалног рада на етнолошким истраживањима у Србији, али и на целом Балкану. Приликом издвајања етнографске збирке уз предмете је у фонд Етнографског музеја увршћена и збирка акварела Николе Арсенивића, коју је за Етнографско одељење Народног музеја 1879. године откупило Министарство просвете Краљевине Србије. Још тада, 1901. године, с правом је процењено да ови акварели немају већу ликовну вредност, али да су веома значајни за проучавање народног костима у XIX веку.

Збирка обухвата укупно 414 Арсенивићевих радова: 300 акварела и цртежа откупљених од Арсенивића у првој фази његове сарадње с Краљевином Србијом, 99

накнадно откупљених акварела и 2 акварела и 13 крокија - цртежа тушем и оловком, који су касније пронађени у заоставштини првог директора Етнографског музеја Симе Тројановића.¹

Никола Зега, поводом 100-годишњице Арсеновићевог рођења, каже да је то

„... што нам је Вук о народном оделу оставио, допунио... сликама Никола Арсеновић... Вук обу- хвата као и Н. Арсеновић све Југословене и уто- лико више добија збирка Н. Арсеновића своју вредност... Значај ове драгоцене збирке је за етнографа од особите вредности. До данас нити је репродукована ни публикована, као уникат чека дан свог правог значаја.“²

Мада је од откупа збирке прошло више од 120, а од оснивања Етнографског музеја више од 100 година, Арсеновићева збирка, ипак, још увек није публикована у целисти.

Иако Зегино упоређивање Арсеновићевог рада с Вуковим делом на први поглед изгледа претерано, нарочито ако се зна његово вредновање у Арсеновићево, па и Зегино време, оно несумњиво има основа када је реч о изворима за проучавање јужнословенских костима током XIX века, јер су на овим акварелима забележени народни

¹ Заоставштина Симе Тројановића откупљена је од његових наследника 1982. године. За откриће и препознавање цртежа који, у оквиру овог фонда, припадају Арсеновићевој збирци захваљујем госпођи Љиљани Ћертић, вишем кустосу Етнографског музеја у Београду.

² N. Zega, *Zbirka Nikole Arsenovića*, Narodna starina 5, Zagreb 1923, 129-130.

костими са целокупног јужнословенског простора и то је једина збирка ове врсте која обухвата готово целу територију Балканског полуострва. Ипак, праву вредност ове збирке требало је тек доказати, јер она само тако може коначно добити место које јој у културној историји Балкана реално припада.

Шта смо до сада знали о Арсеновићу и његовом раду

Акварели Николе Арсеновића до сада нису подробније анализирани као извор за испитивање одевања у XIX веку, иако је њихов значај запажан и помињан. Његови акварели су, међутим, коришћени као потврда или само као илустрација у низу радова у којима је описивана или реконструисана одећа из XIX века.

Године 1877. Уметнички одел Српског ученог друштва проценио је да

„Заслуга г. Николе Арсеновића није само у томе што је својим радом много градиво из народне вештине у југословенском свету изнео, но још и у томе, што је поделом и израдом збирке своје, одредио истој најширу употребљивост у занатлијском и научном свету“,³

а сви аутори који су касније писали о Арсеновићевом животу и раду наглашавали су да је неопходно детаљно обрадити сачувану Арсеновићеву збирку, како због великог обима збирке, тако и због

³ *Српске новине*, бр. 94, XXXVI, Београд, 29. априла 1877, Архив Србије

претпостављене изузетне документарне вредности његових радова.

Оцену Арсеновићевог дела први је, веома кратко, дао Сима Тројановић у Извештају о раду Етнографског музеја за 1906. годину.⁴ Тројановић је покушао да реконструише Арсеновићева путовања кроз Хрватску и Далмацију, о чему није успео да добије податке, осим, делимично, о Арсеновићевим боравцима у Дубровнику. Поред тога, Тројановић је настојао да упореди костим забележен на акварелима с одећом ношеном почетком XX века. Он оцењује

„... поређујући копије с народном ношњом на чисто сам да је био потпуно савестан у послу; али сад после 30 година од његова бављења, ни десети део се од старе ношње није сачувао. Мода је све прерушила. Дакле, и због овог разлога његов се албум не може довољно похвалити, јер оно што је он снимео, а сада је напуштено, никад се више неће појавити.“⁵

Никола Зега је 1923. године први навео податке из Арсеновићевог живота и, веома кратко, описао структуру збирке која је сачувана у Етнографском музеју.⁶ Биографски подаци које је Зега добио од Арсеновићеве кћери нису у потпуности поуздани, што се види из погрешно наведене године Арсеновићеве смрти. Зега, наиме, наводи да је Арсеновић умро 1885. године, иако је он

⁴ С. Тројановић, *Српској Краљ. Академији Наука*, Годишњак САНУ XX, 1906.

⁵ С. Тројановић, *op. cit*, 223.

⁶ N. Zega, *op. cit*, 129-150.

живео до средине 1887. године. Вероватно је да је Арсеновић током свог луталачког живота у приличној мери прекинуо односе са породицом. Наиме, нема никаквих података ни сачуваних докумената о евентуалним односима са породицом за време његовог целокупног боравка у Србији, а погрешно наведена година смрти само потврђује да Арсеновићева деца нису контактирала са оцем или, бар, да са њим нису била блиска. Ипак, то је прво помињање Арсеновићеве збирке и њеног значаја за културну историју и етнографска истраживања, али и једини до сада познати биографски подаци, које сви аутори који су касније писали о Арсеновићу наводе.

Боривоје Дробњаковић је у скраћеном облику само поновио податке које је Зега у свом раду већ навео, истичући поново значај Арсеновићевог рада за етнографска проучавања,⁷ али без икаквих нових података о његовом животу и раду, или анализа Арсеновићевог дела.

Митар Влаховић и Босилка Радовић су у оквиру едиције *Ношње Србије у Етнографском музеју у Београду* издвојили и објавили 17 Арсеновићевих акварела из Србије.⁸ Б. Радовић је укратко описала објављене аквареле, без покушаја да се костим забележен на њима упореди с рецентним етнографским материјалом, музејским фондусом и другим ликовним изворима, односно без настојања да се утврди веродостојност или бар валидност ових акварела као извора за испитивање одевања. Митар

⁷ В. Дробњакović, *Jedna retka zbirka Etnografskog muzeja u Beogradu*, *Umetnost* 1, Београд 1949, 56-60.

⁸ М. Влаховић и Б. Радовић, *Ношње Србије у Етнографском музеју у Београду, Акварели Николе Арсеновића*, издање Етнографског музеја у Београду, Београд 1954.

Влаховић је у уводном тексту о Арсеновићевом животу нешто детаљније писао о Арсеновићевој делатности у Војводини, а посебно је истакао Арсеновићево залагање за оснивање занатлијско-уметничких школа и просвећивање занатлија. На потпуно исти начин, само 50 година касније, Тајјана Зец је направила нови избор од 14 акварела, без икаквих нових података, замењујући чак оригинале копијама које је радила Олга Бенсон.⁹

Борис Орел¹⁰ је први испитивао веродостојност Арсеновићевог рада, упоређујући словеначку народну одећу забележену на Арсеновићевим акварелима с описима костима из појединих словеначких крајева из XIX века, сачуваним материјалом из музејских збирки и савременим етнографским истраживањима. Орел је закључио да је на 25 акварела из Арсеновићеве збирке приказано пет типова словеначке народне одеће:

- птујска, као варијанта источноштајерске ношње,
- љубљанска, као варијанта централно-словеначке ношње,
- више варијанти западнословеначке ношње (Випава, Крас и околина Трста),
- брдска ношња из околине Трста као варијанта јужно-словеначке ношње и

⁹ Т. Зец, *Српске народне ношње, Из албума Николе Арсеновића*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.

¹⁰ В. Orel, *Slovenska ljudska noša v zbirki Nikole Arsenovića*, Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901-1951, Beograd 1953.

- варијанте југоисточног типа словеначке ношње (Метлика и Мокрице код Брежица). У ову групу Орел је убројао и неке аквареле из Истре.

По Ореловом мишљењу, Арсеновићеви акварели су значајни за проучавање одевања у Словенији јер су:

- настали у периоду између 1850. и 1870. године, у периоду из којег нема или има веома мало других ликовних извора за проучавање народног одевања и
- на њима су приказане и ношње које нису сачуване, нити о њима има било каквих ликовних извора (Мокрице, Птуј, Сежана, Горењско) из тог периода, па они допуњавају евентуалне сачуване описе ове одеће.

Према Ореловом, како сам каже, недовољно детаљном проучавању веродостојности одеће приказане на Арсеновићевим акварелима, крој одеће је потпуно веран, а поједина одступања у боји и украшавању он тумачи Арсеновићевим недостатком ликовног образовања. Орел потпуно исправно сматра да непрецизности у Арсеновићевом раду могу да се утврде тек након подробног проучавања одеће приказане на акварелима. Орел закључује да је Арсеновићево дело незаобилазан извор за упознавање и проучавање словеначке народне одеће у XIX веку.

Аида Колудровић је приликом испитивања женске градске одеће у северној и средњој Далмацији¹¹ користила Арсеновићеве аквареле с овог подручја као један од основних извора за проучавање, упоредо с материјалом сачуваним у фондусу Етнографског музеја у Сплиту, другим ликовним изворима и казивањем појединаца који

¹¹ А. Koludrović, *Ženske varoške nošnje u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji*, Split 1954.

су задржали сећања о градској одећи, која је потпуно нестала до седамдесетих или осамдесетих година XIX века. Иако јој то није био основни циљ, Аида Колудровић је потврдила веродостојност женске одеће приказане на Арсеновићевим акварелима из Шибеника, Врлике и Сиња, истичући значај бележења и девојачке варијанте сињске одеће.¹² С обзиром на то да книнска градска женска одећа није сачувана, па је једини извор о њој Арсеновићев акварел, Аида Колудровић каже да је

„Питање, да ли, узевши у обзир прецизност приказа оних ношња, које су до нас допрле, можемо сматрати и ову репродукцију као поуздану документацију за такву ношњу“,¹³

што донекле није у складу с изричитим потврдама веродостојности оних акварела на којима је насликана одећа чији су примерци сачувани до данас. Поред тога, она отвара и питање да ли је Арсеновићева удовица из Сиња сељанка или грађанка, јер њена одећа, по облику и боји, обједињује елементе и градске и сеоске женске одеће из Сиња из тог периода, а грађа којом је ауторка располагала није јој омогућила да потврди веродостојност Арсеновићевог акварела као извора.

Арсеновићеве аквареле користили су и други аутори, али само као допуну или потврду података о одећи из различитих јужнословенских крајева,¹⁴ или као потврду

¹² Ibid, 6.

¹³ Ibid, 4.

¹⁴ Дobar пример оваквог коришћења Арсеновићеве збирке је књига М. Јовановић, *Народна ношња у XIX веку*, Српски етнографски зборник ХСII, Живот и обичаји народни 38, Београд 1979, у којој Арсеновићеве акварели, заједно с другим ликовним изворима илуструју податке

својих закључака, донесених на основу грађе друге врсте.¹⁵ Иако су се ови аутори позивали на Арсеновићеве аквареле, о њиховим радовима се не може говорити у контексту проучавања вредности Арсеновићевог дела, јер се и нису бавили проучавањем Арсеновићевих акварела као извора за свој рад.¹⁶

прикупљене из литературе и музејског материјала, или радови: М. Гушић, *Hondelj – oglavlje udate žene u Konavlima*, Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku, XIX-XX, Dubrovnik 1982, J. Radauš-Ribarić, *Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri*, rukopis, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1965. i K. Benc-Bošković, *Tradicijska ženska nošnja otoka Mljeta*, Zbornik otoka Mljeta I, Dubrovnik 1989, у којим је Арсеновићев акварел коришћен као једнако вредан извор, али без проучавања његове веродостојности.

¹⁵ М. Влаховић, који је у каснијим радовима користио ликовни материјал као једнако вредан извор, у: *Женска ношња у Београдској Посавини*, Гласник Етнографског музеја V, Београд 1930, користи Арсеновићеве аквареле само као потврду закључака донесених на основу теренских истраживања и музејског материјала, а Ђ. Петровић, *Шкуфија – капица удатих жена на отоку Мљету*, Гласник Етнографског музеја 54-55, Београд 1991, као потврду закључака донесених претежно на основу података из архивске грађе.

¹⁶ Оцена вредности појединих Арсеновићевих акварела, као и група акварела, и могућност њиховог коришћења у сазнавању нових чињеница о одевању у XIX веку: Љ. Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања Етнографског института САНУ 52, Београд 2004., Иста: *Грудна марама у женској сеоској одећи београдске околине*, Гласник Етнографског института САНУ XLII, Београд 1993, 108-115, *Женска ношња из београдске околине на акварелима Николе Арсеновића*, Етноантрополошки проблеми 12, Београд 1998, 51-78. и *Костими из Боке Которске на акварелима Николе Арсеновића*, Гласник Етнографског музеја 66-67, Београд 2004, 23-34.

Методолошки приступ збирци Николе Арсеновића

Због значаја акварела Николе Арсеновића било је неопходно целокупно његово дело подвргнути оцени вредности, која омогућава сигурно коришћење ових акварела као једнако вредног извора за историју јужнословенских народних костима. Проучавање валидности података о костиму, сачуваних на Арсеновићевим акварелима, данас је могуће само на основу упоређивања с другим ликовним изворима из истог периода, пре свега портретима и фотографијама, сачуваним музејским материјалом, подацима из архивске и етнографске грађе, као и путописне и мемоарске литературе. Проучавање сваког појединог акварела може нам потврдити досадашња знања о костиму из тог периода или, захваљујући одступањима од до сада познатих чињеница, отворити могућности нових сазнања, за која остале врсте извора, коришћених у проучавању костима, не пружају довољно података.

Неопходно је и што прецизније датирати Арсеновићеве аквареле јер то омогућава датирање појединих костимних целина, чиме доприноси бољем познавању јужнословенских костима у другој половини XIX века.

Поред тога, неопходно је да се, колико је могуће, покуша реконструисање, до данас практично заборављеног, Арсеновићевевог живота и рада,¹⁷ што би допринело бољем разумевању процеса препорода националне културе током XIX века, не само у Србији, него и у свим

¹⁷ На жалост, како је Арсеновићев живот реконструисан током рата 90-тих година, извори из Хрватске су били недоступни, па је потребно наставити са истраживањима.

јужнословенским земљама, као и бољем процењивању деловања других, до данас анонимних личности које су својим радом на сагледавању и разумевању „народне културе“ и настојањем да се она уклопи у општи европски контекст обележиле XIX век на нашем подручју.

Реконструкција Арсеновићевог живота и организовање свих расположивих података о његовој збирци део су спољне критике овог материјала,¹⁸ неопходне за пре-цизно утврђивање њихове валидности као извора. **Спољна критика** нам у овом случају, као и код било ког другог извора, пружа информације о самом извору¹⁹ и подразумева:

1. некритичко прикупљање свих расположивих података о самом ликовном извору, без обзира на време његовог настанка и квалитет података и
2. хронолошку и тематску систематизацију података о извору, која обухвата прикупљање података о њему, хронолошку, географску и тематску класификацију података и контексте у којима се забележене информације појављују²⁰.

Ова сазнања су неопходна за прецизно датирање и утврђивање реалних простора на којима су акварели настајали, што је полазна основа за њихово коришћење

¹⁸ Љ. Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, 21-26.

¹⁹ М. Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1976, 255-259.

²⁰ Унутрашња критика, која потврђује валидност информација које конкретни, појединачни, Арсеновићеви акварели садрже, на основу чега се може говорити и о валидности читаве збирке, објављена је у: Љ. Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*.

као равноправног извора за историју костима на Балканском полуострву.

Биографија Николе Арсеновића

Биографија Николе Арсеновића до данас је остала готово непозната. Године проведене у лутању широм Балканског полуострва у потпуној анонимности, усамљенички живот изван уобичајених клишеа и искључива усмереност на рад, који у његово време није био високо цењен, оставили су, осим његове збирке, веома мало трагова за собом.

Претпоставља се да је рођен у Ретфали код Осијека 1823. године²¹. Година рођења је, међутим,

²¹ Поред Осијека, у XIX веку, постојале су две Ретфале – Мађарска и Немачка. Може се претпоставити да је Арсеновић рођен у Немачкој Ретфали, која је имала знатно више становника од Мађарске. Обе Ретфале су у XX веку прикључене Осијеку. М. Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857-1971*, JAZU 54, Zagreb 1979.

погрешно наведена, јер у **Протоколу умрлих** Опште државне болнице стоји да је Арсеновић умро 1887. године, у 66. години живота, што значи да је рођен 1821. или 1822. године²². Отац му је био поштански службеник.

Арсеновић је у Осијеку је завршио основну школу, а затим кројачки занат. Као млади калфа отишао је у Пешту и Беч да би усавршио занат, а путовао је и до Париза и у Немачку. Био је ван родног краја седам година, а по повратку је дошао у Вуковар, где се оженио и отворио велику кројачку радњу са осам запослених радника. Поред сељачког, „народног“, одела радио је и одећу за официре, свештенике и грађане.

Данас није могуће утврдити када је у Арсеновићевом до тада, наизглед, релативно мирном животу дошло до преокрета. Наиме, Арсеновић је напустио Вуковар, изгледа 1866.²³ или 1867.²⁴ године, и

Биографски подаци о Арсеновићевом животу пре доласка у Србију преузети су из: N. Zega, *op. cit.* Зеге је биографске податке добио од Арсеновићеве кћери, која није живела с оцем и вероватно је с њим била веома мало у контакту, с обзиром на то да је навела погрешну годину његове смрти, која се до данас наводи у свој осталој литератури о Арсеновићу, као и у музејским подацима. Због тога се може претпоставити да ни остали подаци о Арсеновићевом животу и раду пре 1868. године нису сасвим поуздани, али се до тачнијих података у време истраживања, деведесетих година XX века, није могло доћи и то захтева даља истраживања.

²² *Протокол умрлих*, Општа државна болница, црква Светог Марка, Архив града Београда.

²³ У писму председнику Министарског савета, Београд, 27. јули 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885, Арсеновић наводи да "већ девет година око постизавања ови објекористни циља сам о своме трошку радим...".

почео да се бави сликањем народних ношњи по Хрватској, Словенији, Срему, Хрватском Приморју, Далмацији, Истри, Црној Гори и Херцеговини. То је радио о свом трошку, издржавајући се на путу сликањем, кројењем и шивењем²⁵. Није могуће утврдити ни Арсеновићеве разлоге за напуштање породице и сигурне егзистенције и започињање посла који је готово превазилазио његове могућности, а није доносио ни довољно новца којим би могао обезбедити основну егзистенцију. Могуће су различите претпоставке:

- да је на њега пресудни утицај још у релативно раној младости извршио Георгије Хацић и његов „Прости опис свецелога земљепознања“²⁶
- да је у Вуковару, или током неког од својих путовања, Арсеновић контактирао с људима који су прихватили идеје илирског покрета и да је, под утицајем романтичарског сна о потреби сазнавања и чувања народне културе, кренуо на пут који ће трајати до краја његовог живота.
- да се Арсеновић на неком путу за Дубровник сусрео с дубровачким књижаром и штампаром Петром Фрањом Мартекинијем, с чијим је сарадником Салвадором Косићем био у контакту све до 1873. године,²⁷ и

²⁴ Плакат за изложбу из 1875. године, Етнографски музеј у Београду (у даљем тексту: ЕМ) ил. 1573 где наводи да се овим послом бави „последњих 8 година“.

²⁵ Потпис на акварелу, ЕМ ил. 780, „Rado Rudenjak iz Šumeta u Dalmaciji. Darovatelj 10 napoliondora u zlatu“ указује да се Арсеновић издржавао захваљујући приватним донацијама.

²⁶ И. Ковачевић, *Историја српске етнологије I*, Београд 2001, 184-201.

²⁷ С. Тројановић, *op. cit.*, 224-225.

да је под његовим утицајем, почео да се бави делатношћу која му је променила целокупан живот.

У сваком случају, образлажући овај преокрет у свом животу, Арсеновић каже:

„Југословенска ношава и орнаменти обратили су у многим круговима у последњим годинама, особито за време светске изложбе у Бечу (ма да су непотпуно заступљени били) пажњу на се, пошто је њихово целисходно употребљење у правцу вештачке производње и заната очевидно.

Ја сам си ... за задатак ставио, да овај предмет са становишта вештачке производње и заната (у пределима где обитавају јужно-словенска племена) проучим ...“²⁸

Такође, није могуће реконструисати у потпуности његова путовања, јер, као аустроугарски држављанин није имао обавезу да се пријављује властима у градовима у којима је боравио на територији Аустрије, па се до података о њему може доћи само у случају да се, као у Панчеву, обратио неким молбама градској управи.²⁹ Самостална и необична делатност којом се бавио имала је за последицу готово потпуни недостатак података о његовом животу.

Арсеновић је „као пуки али одушевљени сиромашак, шетао нешто пешке а мање колима“³⁰ кроз Слове-

²⁸ Плакат за изложбу из 1875. године

²⁹ Сима Тројановић ни 1906. године није могао да пронађе податке о Арсеновићевом боравку и раду у Загребу и хрватским селима (С. Тројановић, *op. cit.*, 223), а у архивима у Котору и Херцег Новом нема никаквих података о његовом боравку.

нију, Хрватску и Далмацију, све до Скадра и Драча. Повремено се враћао кући, у Вуковар, болестан и сиромашан, па је породица морала да га издржава. Са пута је доносио само албуме пуне слика народне ношње, које је 1868. године први пут показао јавности.³¹

У периоду од 1868. до 1870. године Арсеновић је путовао по Војводини, држао предавања и контактирао са школама, културним и занатским друштвима, као и представницима просветних, црквених и управних власти, којима је предлагао отварање школа за занатлије. Како ни један од његових предлога није реализован, а Арсеновић је, вероватно, остао без средстава за живот и даљи рад, почео је да нуди своје радове на откуп различитим институцијама широм Аустрије.

Географско друштво (*Geographische Gesellschaft*) у Бечу оценило је, 27. новембра 1873. године, да би било од културноисторијског значаја поседовати 200 Арсеновићевих слика ношњи народа у Истри и Далмацији као етнографску реткост (*ethnographische Merkwürdigkeit*).³²

Доњо-аустријско занатско удружење (*Nieder-Österreichischer Gewerbe-Verein*) у Бечу је 21. фебруара 1874. године упутило Арсеновићу писмо у коме је његова колекција оцењена као „нови импулс за многа достигнућа за изградњу кућне индустрије“.³³

³⁰ Ibid, 225.

³¹ N. Zega, *op. cit.*, 131.

³² *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, Prachtaussgabe, Sub. E, Budapest 1883, 5.

³³ Ibid, sub C, 4.

Краљевско мађарско занатлијско удружење у Будимпешти је 31. марта 1874. године, поред похвала, изразило наду да би Арсеновић могао на исти начин да забележи и ношње других народа из земаља под Угарском Круном, пре свега Мађара.³⁴

Иако ласкаво оцењени на свим местима, његови радови ипак нису били откупљени, што није необично с обзиром на то да је у том периоду велики број разних аутора пролазио аустријским делом јадранске обале, као и јадранским залеђем, правећи албуме акварела с народним ношњама, које су касније нудили на откуп разним институцијама или настојали да их штампају.³⁵ Велики број ових албума никада није откупљен нити објављен, јер већина ових акварела разних аутора, као и Арсеновићеви радови, нису имали већу ликовну вредност.

Арсеновић је у јануару 1875. године, после дуже преписке, стигао из Беча³⁶ у Београд, о трошку кнеза Милана Обреновића. У том периоду Арсеновић је, изгледа, често прелазео из Аустрије у Србију и обрнуто, вероватно са целокупном својом збирком, од које се није одвајао, јер се 3. фебруара налазио у Панчеву.³⁷

У Београд је Арсеновић стигао са намером да

³⁴ Ibid, sub D, 4-5.

³⁵ С. Fisković, *Slikar Vičko Poiret*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, Split 1959, 166-167; V. Foretić, *Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina*, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije 10, Split 1958, 245-248.

³⁶ *Писмо кнезу*, Будимпешта, 18. децембар 1881, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

³⁷ Историјски архив Панчево, Магистрат, бр. 536 од 3.02.1875.

„етнографички Албум југословенског народног ношава од 224 акварел-слика уступим држави онога народа, из ког је и покупљен, даље: да исходотајствујем субвенцију како бих могао, још и сва Српска мотива подобним начином по Србији и Оријенту узети – и сва моја 'од више заната' поучна техноматичка дела на српском језику у ћирилици издати да се и српски народ од њих користити и прама захтевима садашњег напредног доба у занатима усавршавати може, коначно: да би путујући по Србији по већим варошима на основу моји предлога склапао занатске задруге прама којима би се, сама од себе једна техно научна занатлијска Академија за виши степен Српских занатлија установити могла“.³⁸

Арсеновић је сличну понуду поднео и министру финансија, али она, и поред уверавања да министар веома уважава Арсеновићев рад, није прихваћена, с образложењем да

„садашње финансијске прилике наше Државе не одобравају да се г. Министар у овакве приговоре упушта и тражи одобрења да се ма каква новчана награда вама издати може ...“³⁹

Затим се Арсеновић обратио Стојану Новаковићу, министру просвете и црквених дела, с молбом да министар, ако не може сам да донесе одлуку о откупу, изнесе предлог пред Народну скупштину. Поред тога,

³⁸ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 11. јун 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

³⁹ *Писмо Министарства финансија* упућено Николи Арсеновићу, Београд, 19. април 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

молио је да му се у међувремену изда материјална помоћ за бесплатно организовану изложбу, као и за период до следећег заседања скупштине, јер је намеравао да током тог периода прикупља материјал из околине Београда. У противном Арсеновић моли да му министар што пре пошаље решење о одбијању молбе

„... да овде прекомерно не задужујем се и недангубим – и да се још овог лета са којом другом владом уговорити и са што мањом штетом одавде отићи могу ...“⁴⁰

Међутим, како му министар просвете није одговорио на писмо, Арсеновић је 27. јула 1875. писао председнику Министарског савета, обавештавајући га да се обратио Ученом друштву у Београду, са молбом да уметнички одсек Ученог друштва прегледа његову збирку акварела и да дâ своје мишљење о њој. Арсеновић је предложио да збирку прода Народном музеју у Београду за суму од 2000 дуката ћесарских. Тај новац би се, по његовом предлогу, прикупио од народа на основу добровољних новчаних прилога,⁴¹ о чему би бринуо Уметнички одсек Српског ученог друштва. Предлог је обухватао и оснивање Одбора за спровођење акције прикупљања прилога, који би

„у свима Српским новинама један возбудителан проглас о откупу и поклону тог Албума издати –

⁴⁰ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 11. јун 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

⁴¹ *Предлог по ком се Арсеновићев Албум купити и народном музеју на поклон дати може*, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

тако исто једну цјелисходну позивницу за добровољне прилоге тискати дати.⁴²

Позив да приложе неку суму новца у циљу сакупљања довољног износа за откуп збирке био би упућен свима – од кнеза, преко министарстава, округа и свих друштава, до Срба изван Србије. Арсеновић је предвидео и могућност организовања „мјестних Одбора“⁴³ који би у својим варошима прикупљали добровољне прилоге и организовали „Беседе, Предавања, Концерте, Плесове и.т.д. Забаве“,⁴⁴ чији би приход такође био прикупљан за откуп. Сви дародавци би, према висини суме коју су приложили, били представљени – акварелом у Арсеновићевом албуму, фотографијом или само именом, а целокупна документација

„има се у народном музеју у Београду уз Арсеновићев етнографички Албум на углед ставити и потомству на успомену сачувати.“⁴⁵

У истом предлогу Арсеновић је тражио да

„има и тај Албум за сва времена своје име 'Арсеновићев етнографички Албум југословенског народног ношава' носити.“⁴⁶

Арсеновић је предложио две могућности: да држава Србија откупи његову збирку са правом умножавања за 2000 дуката, или да се „као културнохисторичка имовина“

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

откупи за Народни музеј за 1200 дуката, при чему се обавезао да ће од исплаћене суме одмах дати 200 дуката за утемељење фонда из кога ће израсти центар за образовање занатлија.

Међутим, како Учено друштво због одмора није могло до јесени да се окупи и размотри Арсеновићев предлог, он је молио за бар 50 дуката помоћи, „као за неку награду у име моји заслуга, јели као зајам на повратак дати“;⁴⁷ јер му је претила опасност да Миша Маринковић, механџија, власник гостионице Касина, у којој је Арсеновић становао, због дуга од 40 дуката заплени целокупну збирку. Председник Министарског савета Д. Стефановић је проследио Арсеновићеву молбу министру просвете и црквених дела.⁴⁸ Његова молба је, изгледа, поново остала без одговора, јер је Арсеновић 27. августа послао писмо новом министру просвете, у коме га обавештава да је „...овде задужен и немогу док тај дуг не платим у Крагујевац доћи ...“⁴⁹ и моли:

„Назначите ми моментано један привремени зајам бар од 50# ц. да могу тај дуг исплатити и са мојом изложбом у Крагујевац доћи“.⁵⁰

⁴⁷ *Писмо председнику Министарског савета*, Београд, 27. јул 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁴⁸ *Извештај* упућен Арсеновићу и *писмо министру просвете*, Београд, 1. август 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁴⁹ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 27. август 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁵⁰ *Ibid.*

Истог дана послао је и Народној скупштини молбу за помоћ и организовање откупа збирке, образлажући да су

„... сви изображени народи разумели па су настојали и непрестано настоју да занате тај првенствени извор напредне среће народа што весма у полет ставе. Та зар није народна Економија констатовала, да је у целој индустрији како интензивно тако и екстензивно радничка вештина прву предност заузела, зар није она рекла, да је радност грађанска надкрилила и саму природу! Све је то истина, али на жалост та истина код нас Срба слабо се још наводи.

Кад човек посмотри наш положај, кад провиди како нас је природа свачим обдарила што се може управо благом неба назвати, а ми неумемо то благо на своју корист да употребимо, онда му није могуће да од Срца не уздахне...

... Ја сам ... поднео представке моје са нацртом, како би се имала унапредити наша народна индустрија, и уједно сам ... молијо ... 1000 талира свакогодишњу субвенцију, како би мого за попуњење моји етнографички и.т.д. Дела још и сва Српска мотива по Србији и Оријенту узети, а сва моја ... поучна техно-занатлијска Дела ... и на Српском језику у ћирилици издати – да би се и Српски занатлија од њи користити и прама захтеву садашњег савременог доба у занатима усавршавати мого.“⁵¹

⁵¹ *Молба Славној народној Скупштини*, Београд, 27. августа 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

Арсеновићева молба и предлог за откуп збирке изнети су 2. септембра на састанку Одбора Српског ученог друштва, коме су присуствовали Михајло Валтровић, Стеван Тодоровић, Ђока Миловановић и Драгутин Миленковић. Одбор је оценио да се у Арсеновићевом раду опажа

„његово непопустљиво одушевљење и његова тврда издржљивост у скупљању градива, које јасно износи на свет неке досад мало цењене или управо слабо познате способности народа на словенском југу; и желети је да г. Арсеновић скупљање народног ношава предузме и у нашој Србији, како би нас и остали свет упознао са производима домаших занатлиских радова, који се сада почињу губити и на које се до сада није обраћала пажња ни са стране уметничке, ни са стране народно-привредне.

Предузеће г. Арсеновића једно је од најплеменитијих, великим трудом и трошком скопчани његов рад даје Јужним Словенима улогу народа са здравим уметничком осећањима и способностима, и прибавља им поштовања у осталог образованог света, показујући пространост словенске домаће индустрије и њен непокварени природни укус ...“⁵²

У складу са својим предлогом за откуп збирке, Арсеновић је настојао да оформи Одбор који би чинило

⁵² *Признаница од вештачког Одбора Српског Ученог Друштва*, Београд, 4. септембар 1875, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

„најмање 12 одлични патриотички особа“.⁵³ Позив за учешће у том одбору потписали су М. Кујунџић, М. Валтровић, М. С. Милојевић, Д. С. Милутиновић, архимандрит Н. Дучић, Ј. Шафарик, С. Карапешкић, Ж. Карабибировић, С. Поповић, Ј. Бошковић, Д. Милутиновић и Ђ. Миловановић. То показује да су његову молбу, поред осталих интелектуалаца, подржали чувари Народне библиотеке и Музеја, који је тада још увек био у оквиру Библиотеке, а који су били заинтересовани да Арсенијева збирка буде у музејском фонду.

Очигледно је да се Арсенијево материјално стање није у међувремену поправило, односно да му никаква помоћ није одобрена, јер се поново обратио Министарству просвете за помоћ:

„Великој опасности, молим да би ми замољену извештељну потпору одма назначити благоизволели“,⁵⁴

а уједно је покушавао да прода своје радове и у другим крајевима. Тако је Трговачка комора из Задра 3. августа 1875. године проценила да је Арсенијевић пронашао најбољи начин да „уреди суставно све под одевачку струку спадајуће занате“⁵⁵ и да ће основа коју је он дао бити корисна за све ове занате, али се купац није нашао.

Поред ласкаве оцене коју је дала комисија Ученог друштва, Михајло Валтровић, председник Уметничког од-

⁵³ *Позив*, Београд, 4. септембар 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁵⁴ *Телеграм* из Београда у Крагујевац, 15. септембар 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁵⁵ Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

бора Ученог друштва и професор Велике школе, оценио је да Арсеновићева

„... збирка југословенског народног ношава заслужује признање како по избору предмета, тако и по цртачкој представи истих, вредности има како уметничку ... тако и практичку...

За то би за ту збирку најприличније место било у средини оног народа, који од исте може да има потпуну корист, примењујући обрасце њене у животу своме...

Београдски музеј или библиотека једина су места за такову збирку, која ће за словенство имати још много веће вредности но досад, ако се попуни народним ношивом у нашој земљи.

За снимање пак овога тешко ће бити у нас вреднијег човека од г. Арсеновића. За то је желићи, да се истом господину сваким могућим средствима иде на руку, да своју лепу задаћу што потпуније изврши...

Благородност како Словенства тако и целог образованог Запада, задобиће влада српска, ако одлучи од г. Арсеновића његову готову збирку, и ако му даде средства, да скупљање ношава предузме и по Србији. Готова збирка износи један врло цењени део духовне имовине у јужних Словена.“⁵⁶

Ове оцене биле су озбиљан аргумент у прилог Арсеновићевог захтева, али се он, иако га је министар

⁵⁶ *Оцена Арсеновићеве збирке*, Београд, 4. новембра 1875, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

просвете верификовао још 30. септембра, нашао пред Народном скупштином тек 22. децембра 1875. године. Тада је одлучено да се Арсеновићев предлог проследи Влади, и да се, према могућностима, изађе у сусрет његовим молбама.⁵⁷ У молби је Арсеновић навео да му је потребно 2000 дуката за откуп збирке и годишња субвенција за наставак рада у Србији од 1000 талира или 100 дуката ћесарских. Арсеновићева збирка се потпуно уклапала у концепцију Стојана Новаковића о издвајању „српског историјско-етнографског“ музеја из постојећег Народног музеја, као и његово уверење да би то требало да буде музеј југословенске оријентације.⁵⁸ Влада Србије формирала је комисију, у којој су били: Милан Ђ. Милићевић, Јован Бошковић, Милан Шапчанин, Михајло Валтровић и Драгутин Милутиновић.⁵⁹ Комисија је прегледала и проценила збирку од 300 слика, и 12. јануара 1876. године донела одлуку о прихватању Арсеновићеве молбе. Своју одлуку Комисија је образложила речима:

„...сматрајући да таку збирку као важну принову за етнографски део нашега народнога музеја, као и за техноматију нарочито кројачких заната и домаће индустрије, а бојећи се да неоде на страну и да се непротури под туђом фирмом, та драгоцјена збирка, која представља потпуну целину, и коју небисмо могли накнадити тако лако, јер

⁵⁷ *Протокол Народне скупштине*, састанак LVII, Београд, 22. децембар 1875, Архив Србије, НС, Ф I, р. 95/1875.

⁵⁸ С. Новаковић, *Српски историјско-етнографски музеј, предлог и нацрт*, Гласник Српског Ученог Друштва XXXIV, Београд 1872, 336-356.

⁵⁹ *Решење о оснивању Комисије и писмо члановима комисије*, Београд, 3. јануар 1876, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

обузима крајеве, из којих нам није згодно прикупљати материјал као по Србији...“⁶⁰

Комисија је предложила Влади да откупи:

„целу збирку у 300 слика за 1000-1200 дуката ћесарских с тим, да је збирка своина народног музеја, а г. Арсеновић да задржи себи право издавања и пробитак отуда...“⁶¹

Што се тиче тражене субвенције, Комисија је сматрала да би:

„по обе странке могло корисно бити, да се г Арсеновић постави за учитеља цртања с годишњом платом од 300 талира и засебним додатком од 200 талира на путовања па да се годишње премешта из једне у другу средину по потреби своје радње. А што би го совом помоћи прикупио по Србији, то такође имало би бити своина музеја, а њему да буде слободно умножавати.“⁶²

Народна Скупштина Србије је 20. јануара 1876. године усвојила процену Државне Комисије и одлучила да се њен предлог за откуп Арсеновићеве збирке проследи финансијском одбору као хитан, како би Скупштина што

⁶⁰ *Процена Државне комисије*, Београд, 12. јануар 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶¹ *Loc. cit.*

⁶² *Loc. cit.*

пре могла да донесе одлуку.⁶³ О овој одлуци Арсеновић је обавештен 24. јануара.⁶⁴

Међутим, како је због рата дошло до паузе у раду Скупштине, Арсеновић је и даље остао без икаквих прихода и био у веома тешком материјалном стању. Због тога је Јован Бошковић, тадашњи министар просвете и црквених дела, који је имао веома много разумевања за Арсеновићев рад, предложио Државном Савету да се Арсеновићу из државне касе изда привремена позајмица у износу од 230 дуката цесарских, поред 20 дуката, који су издати из фонда Народног музеја, и да обе суме треба издати на рачун заложене збирке. Разлози за овај захтев министра просвете су разумевање Арсеновићевог тешког положаја, али и постојање могућности да ће он бити принуђен да прода збирку

„што скорије и ма коме који би му понудио цену с којом би се он задовољио.“⁶⁵

Како је у то време дошло и до промене владе, Државни савет је тражио да му нова влада поново достави мишљење о том захтеву и, мада је постојало мишљење да је овакво решење прејудуцирање одлука скупштине, пристао је да у договору с министром просвете реши

⁶³ *Протокол Народне скупштине*, састанак LXXII, Београд, 20. јануар 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶⁴ *Решење министра просвете и црквених дела*, 24. јануар 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶⁵ *Концепт писма Државном савету*, Београд, 5. април 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

Арсеновићев проблем.⁶⁶ Ипак, Арсеновићева молба је решена тек новембра 1885. године, када му је из касе Народног музеја, „са одобрењем више власти“⁶⁷ позајмљено 277 дуката, 148 у готовом новцу и 129 на име исплате Арсеновићевих дугова, док је Арсеновић Народном музеју као залог дао целокупну своју збирку. Тако је Арсеновићу практично онемогућено да евентуално неком другом прода збирку, јер није имао средстава да врати дуг Музеју. У међувремену се Арсеновић више пута директно или преко заступника обраћао кнезу и министру просвете,⁶⁸ а тон тих писама био је све очајнији. У првом писму Арсеновић се жалио да

„ја сирома човек, чекам ево већ три године ово решење ... моја породица пропада, а ја сам везан, те не могу ништа другог предузети“⁶⁹

и предлагао да се откуп изврши у годишњим ратама. У другом је објашњавао да разуме ситуацију због које проблем његове збирке није поново изнет на Скупштину, али поново моли да се с њим склопи прави уговор и да се рате исплате из касе Министарства просвете или фонда Народне библиотеке, као и за тренутну позајмицу од

⁶⁶ Писмо председника Државног савета министру просвете и црквених дела, Београд, 29. април 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶⁷ Уверење, Београд, 22. новембар 1876, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶⁸ Писма министру просвете, Београд, 12. јул, 23. јул и 22. септембар 1877, писма кнезу, Београд, 24. октобар и 15. новембар 1877, писмо Уроша Кнежевића као Арсеновићевог заступника министру просвете и црквених дела, Београд, 24. новембар 1877, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁶⁹ Писмо министру просвете, Београд, 12. јули 1877.

„30# на моје издржавање, док се ствар расправи, јер ни одкуда немогу ништа добити, пошто моје ствари нису код мене, већ код народне библиотеке у залози.“⁷⁰

Касније се Арсеновић све више осећао опљачканим и превареним:

„... молим г. министра да нареди да ми се ова моја збирка исплати. Молим га, да нареди да ми се што пре исплати за то, што ми је моју збирку већ одузела Српска Влада и налази се у њеној државини, а тиме је спречена мени свака зарада па немам куда да купим ни леба а много мање што друго, а да просим недоликује ми као једном вештаку и за то морам да скапам од глади и назеба на највећу срамоту Српске владе.“⁷¹

Како су све његове молбе остале без одговора Арсеновић се обратио директно кнезу, описујући свој положај:

„... а ја ... у старим летним хаљинама, у једној преобуци и код исељеног гостионичара а без кредита, пропашћу од зиме, нечистоте и глади, Више пута сам у очајању долазио и на те мисли, да сам себи живот прекинути, да ме више немуче; али, јели право, да грешим душу и да код свога добра и капитала, с великим трудом стеченог, остављам јадној деци својој још чемерније наслеђство ...“⁷²

⁷⁰ Писмо министру просвете, Београд, 23. јул 1877.

⁷¹ Писмо министру просвете, Београд, 22. септембар 1877.

⁷² Писмо кнезу, Београд, 24. октобар 1877.

И, нешто касније:

„Понижен сам до скота. Немам ни крајцаре. Немам се од куд хранити и немам свога стана. Кредита је нестало. Немам одела ни обуће, ни преобуке ... данас идем у престолници Српској го, бос, поцепан и прљав као последња скитница, скапавам од глади и назеба ...

Оруђе за рад и остале моје најбоље ствари заложих све. Збирка у којој мој капитал и живот лежи одузета ми је. Ена ниодкуда за ме помоћи нема ...

Молим за милост, молим за избављење и правду.“⁷³

Како су ови Арсеновићеви вапаји поново упућени Душану Матићу, тадашњем министру просвете, он је препоручио Јовану Бошковићу да

„призовете г. Арсеновића и да му кажете, да се његове збирке не могу откупити у данашњим приликама, нити на тај рачун и најмања сума из државне касе издати, него или нека све своје радове узме натраг, пошто претходно положи музеју сав новац који му је до сада на име тога издат, или нека се од радова задржи онолико, колико залежи издана му сума, па остатак радова нека му се врати“,⁷⁴

уз образложење

⁷³ *Писмо кнезу*, Београд, 15. новембар 1877.

⁷⁴ *Концепт писма библиотекару и чувару народнога музеја*, Београд, 18. новембар 1877, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

„да би се једном ова ствар расправила, те да молилац тога ради више ником не досађује.“⁷⁵

Арсеновић, наравно, на ове услове није могао да пристане – новца за исплату дугова није имао, а није желео да дели збирку у коју је уложио огроман труд, па се за помоћ обратио Урошу Кнежевићу, сликару и посланику, који се прилично оштрим тоном обратио министру просвете:

„Арсеновић је чекајући за наплату дошо до очајничког стања. Го, бос, гладан, изцепан потуца се од механе до механе, јер га нико не трпи. Од познаника просјачи те се зарањује. Овакво његово стање не служи ником на част, а најмање нашој држави и влади, која га је примила и обећала много а недала ништа...

Ја молим, бар 100# засад нек се да том човеку, те нек се покрпи до прве скупштине. Иначе знајте ја ћу бити принуђен да тражим заштите код његове власти, од чега сам васда бежао.“⁷⁶

Овакав притисак је, изгледа, уродио плодом, јер се Арсеновић све до краја 1878. године више није обраћао за помоћ, а до тада је његов дуг Народном музеју порастао на 400 дуката цесарских.⁷⁷

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ *Писмо Уроша Кнежевића као Арсеновићевог заступника министру просвете и црквених дела*, Београд, 24. новембар 1877, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

⁷⁷ *Признаница*, Ниш, 17. децембар 1878, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

Указ којим је одлука о откупу Арсеновићеве збирке коначно спроведена у дело донет је 19. јануара 1879. године у Нишу,⁷⁸ с тим што је Арсеновићу за откуп збирке одобрено 1000 дуката цесарских, а као субвенција само 200 талира као плата учитеља цртања у средњој школи и годишња потпора за даљи рад. Већ 21. јануара исплаћено му је, на име откупа збирке, 50 дуката цесарских из касе Нишког округа, док је остатак суме, по решењу министра,⁷⁹ могао да прими тек пошто Народни музеј достави министарству извештај о примопредаји збирке. Министар је инсистирао да примопредаји присуствује комисија која је 1876. године проценила Арсеновићеву збирку.

Арсеновићева збирка предата је Народном музеју 14. фебруара 1879. године. Записнички је констатовано да је

„Г. Арсеновић предао ... збирку чувару Народног музеја свега 300 слика, оних истих које смо ми 1876. године прегледали и оценили, и то:

I. 264 слике етнографског албума, а на по се 1) велики етнографски албум народног ношива у 224 слике, 2) додатак истоме: обичаји народни, четири слике, 3) мали албум и илустрована азбука за децу на 18 картона, 36 слика;

II. Техноматска збирка, свега 36 слика, и то

⁷⁸ Указ за откуп Збирке и 200 талира годишње потпоре, за даљу наставу етнографског и т.д. рада, Ниш, 19. јануара 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁷⁹ Концепт писма библиотекару и чувару народног музеја, Београд, 10. фебруара 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

1) техноматски учевни компендијум, којим се спајају сви одевачки занати, у 12 слика, 2) орнаменти, т.ј. кројеви и накити српскога и другог јужнословенског ношива у природној величини – 24 слике.

Ношиво је из Далмације, Црне Горе, Херцеговине, Хрватске, Славоније, Срема, Бачке, Баната и словеначких крајева.⁸⁰

Јован Бошковић је 15. фебруара 1879. обавестио министра просвете да је збирка примљена и да је *Етнографски албум* уведен у музејски каталог слика и карата под бројем 681, а *Техноматска збирка* под бројем 682.⁸¹ На основу овог извештаја тражено је од министра финансија да се чувару Народног музеја изда сума од 1000 дуката

„те да њоме исплати г. Арсеновића и попуни касу народне библиотеке, из које су кроз две године на рачун овога откупа, даване више пута повеће суме...“⁸²

⁸⁰ *Извештај комисије*, Београд, 14. фебруар 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁸¹ *Писмо Ј. Бошковића министру просвете и црквених дела*, Београд, 15. фебруар 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885. Арсеновићева збирка, ипак, није уведена, ни под тим бројевима, нити уопште, у *Инвентар ствари Народног музеја*, у који су увођени сви предмети набављани за Музеј. Могуће је да је Каталог слика и карата био нека врста специјализоване документације, која није сачувана до данас.

⁸² *Концепт писма министра просвете министру финансија*, Београд, 16. фебруар 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

Одмах после завршеног откупа, Арсеновић је поставио питање исплате годишње субвенције.⁸³ Он је, наиме, сматрао да његов рад на терену – бележење и сакупљање етнографског материјала – подразумева исплату субвенције, а Министарство просвете је, тумачећи Указ, сматрало да је Арсеновић обавезан да се запосли у некој од средњих школа да би му плата могла бити исплаћена. Формулација из Указа обухватала је обе врсте делатности: предвиђено је да Арсеновић настави „народно ношиво и осталу домаћу индустрију снимати“,⁸⁴ али су српске власти сматрале да се из буџета може издвојити плата од 200 талира једино ако се он запосли као „учитељ цртања наших средњих завода“.⁸⁵ Очигледно да су и Арсеновић и Министарство просвете у тексту Указа инсистирали само на делу који им је одговарао. Арсеновић је упорно одбијао да се запосли у школи јер му је то ограничавало могућност путовања и спречавало даљи рад,⁸⁶ па је због неспоразума у вези са условима исплате субвенције настала дуготрајна преписка између Арсеновића и српских власти.

Јован Бошковић, тадашњи министар просвете, тражио је од М. Ђ. Милићевића, М. Шапчанина и Н. Петровића да дају своје мишљење о Арсеновићевом захте-

⁸³ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 24. фебруар 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁸⁴ *Указ за откуп Збирке и 200 талира годишње потпоре, за даљу наставу етнографског и.т.д. рада*, Ниш, 19. јануара 1879.

⁸⁵ *Писмо Комисије Министарства просвете* које су потписали М.Ђ. Милићевић, М. Шапчанин и Н. Петровић, Београд, 12. мај 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁸⁶ *Ibid*, белешка коју је Арсеновић потписао 13. марта 1879.

ву да се субвенција не везује за запошљавање у средњој школи.⁸⁷ Ова комисија, мада није констатовала да је Арсеновићев захтев неоправдан, сматрала је да

„у буџету за ову годину никакве друге суме нема,
која би се на ту циљ употребити могла“,⁸⁸

због чега је министар тражио да се сума од 200 талира стави у буџет, како би се Арсеновићу омогућио наставак рада и без преузимања учитељског посла.⁸⁹ Овај захтев, изгледа, никада није одобрен.

Исте, 1879. године, Арсеновић је обишао Врањски, Пиротски и Нишки округ, пратећи српску војску која је још увек задржала неке функције у новоослобођеним областима.⁹⁰ Српско Учено Друштво му је јуна 1879. године одобрило помоћ од 25 дуката ћесарских

„за снимање народног ношава по Србији на путу
који ће уз војску сада предузети“. ⁹¹

У другој половини 1879. године Арсеновић је боравио у Загребу и Глини,⁹² а како субвенција и даље

⁸⁷ Ibid, белешка министра просвете и црквених дела, Београд, 2. мај 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885. и *Наредба*, Београд 2. мај 1879, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

⁸⁸ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 12. мај 1879, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁸⁹ Ibid, белешка министра просвете и црквених дела.

⁹⁰ Ч. Попов, *Немирне године и везивање за Аустро-Угарску*, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 53.

⁹¹ *Српске новине* бр.140, XXXVIII, Београд, 28. јуна 1879, Архив Србије.

није стизала, покушавао је поново да успостави контакт с неком институцијом која би била заинтересована за његов рад и откуп акварела рађених после 1875. године. Уметничко друштво из Загреба је 24. октобра 1879. године оценило да је Арсеновићева збирка с етнографског становишта веома занимљива, али да би била „поучнија“ када би обухватала и „босанске ношње“.⁹³

У току 1880. године Арсеновић је обишао Петрињу, Брод и Сарајево, одакле је писао у Србију молећи да му пошаљу 200 талира годишње потпоре, као и повишицу, коју је, вероватно у међувремену, тражио. Поред тога, Арсеновић поставља питање

„Дали ће Влада наклоњена бити и ову другу полу која ће сачињавати подпуну целину свеколиког словенског југа за свој музеј по 4# комад (колико комада буде) узети?

... Дали је намерна, да ће у Србији идуће године за развитак индустрије и боље обртничке просвете започети радити? Ако јесте: јесул јој за тај рад и практична органа имати потребна и са каквом годишњом платом мисли те практикусе наградити?

Дал је вољна за свој народни музеј купити моје ... (после осам година пронађене) премије за 200# и једно ванредно пластичку слику (Кничанин у бит-

⁹² Писмо министарском савету, Београд, 25. септембар 1884, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

⁹³ *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, Prachtausgabe, sub I, 8.

ки на римском шамцу 1848 за 100# ако оће могу
јој из Сарајева у Београд послати ...“⁹⁴

Арсеновић наглашава

„... морам се ... наново жртвовати да са великом муком саставим другу полу моје збирке, како би она ране које ми је прва збирка задала мало окрепити и себи до смрти пристојну екзистенцију (буди у којој држави) заслужити мого ... Ја бих најволео да и та друга пола у нашем народу остане; али свема сам одолети немогу.“⁹⁵

Како на писма није добио никакав одговор, јер су стављена *ad acta*, он шаље и телеграм министру просвете:

„На просветном пољу заглавио у броду, задужен не могу даље стоим у залогу. Мотел ми је моментано 30 дуката за избављење послати.“⁹⁶

Све ове молбе остале су без одговора, јер је Министарство сматрало да, како је Арсеновић без налога или сагласности српских власти отишао у Аустро-Угарску, а притом није прихватио место учитеља цртања у Србији, српска држава нема никаквих обавеза према њему.

Наредне, 1881. године Арсеновић се налази у Будимпешти, настојећи да ту добије подршку за свој рад. Краљевска и Земаљска Академија уметности у Будимпешти упутила је Арсеновићу 22. јула 1881. године писмо

⁹⁴ Писмо министру просвете и црквених дела, Брод, 9. август 1880, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Телеграм из Брода у Београд, 7. септембар 1880, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

којим одговара на његов предлог о прикупљању ношњи из Босне, сматрајући да би таква збирка била корисна за институте који се баве етнографским и историјским студијама,⁹⁷ али, како Арсеновић никада није дуже боравио у Босни, очигледно је да није могао обезбедити финансијску помоћ. Из Будимпеште он шаље писмо кнезу Милану у којем, поред поновне молбе да му се исплати потпора, износи и резултате свог рада од одласка из Србије и планове за будућност:

„... мору сам Босну оставити и отпутовати у Пешту. Да понудим унгарску Владу за откуп своју збирку и тражим извора да могу рад мој продужити, до крају живота свога. Али ... осујетила се је ствар, ради оскудице у новцу – и што ја нећу онако – како би они рада. Морам дакле на сваки начин кроз који дан из Будимпеште у германију отпутовати и оним Државама, моју путну торбу и остало понудити.“⁹⁸

Арсеновићу је на ово писмо одговорено да „ништа не очекује“,⁹⁹ што га је, очигледно, принудило да за дуже време одустане од сарадње са Србијом и покуша да пронађе нове изворе финансирања.

⁹⁷ *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, Prachtausgabe, sub J, 9.

⁹⁸ *Писмо кнезу Милану Обреновићу*, Будимпешта, 18. децембар 1881, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

⁹⁹ *Решење министра просвете*, Београд, 30. децембар 1881, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

Тако је 1883. године, у „својој отаџбини“¹⁰⁰ и „својој сопственој кући“¹⁰¹ у Будимпешти објавио позив на претплату за „*Arsenovičs südslavenischen orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatischen Lehrcompendium*“. Вероватно је Арсеновић планирао да овако објави целокупну своју збирку, а не само део настао после 1876. године, јер је, по уговору са Краљевином Србијом, задржао право на умножавање својих акварела. Планирао је да своје радове објави у три дела, од којих би сваки обухватао 4 књиге, а свака књига би била састављена од по 4 свеске са 10 фотографија (укупно 160 фотографија).¹⁰² Требало је да цена једне свеске буде 10 форинти. Арсеновић је предвидео и могућност да издање понови и на другим језицима, али под условом да му се јави више од 100 претплатника. Овом приликом Арсеновић је први пут детаљно навео и образложио читав свој програм рада¹⁰³ којим је предвидео:

1. *Велики етнографски албум* са 400 акварела јужнословенских ношњи које би, као потпуно аутентичне, могле занатлијама и уметницима да буду предлошци за рад;

¹⁰⁰ *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, Prachtausgabe, 1; „Die erste Aufgabe erscheint bis Ende 1883 in meinem Vaterlande, Budapest.“

¹⁰¹ *Separat Beilage zur ersten Auflage des Arsenovičs'scen südslavisch-orientalischen Ornamenten-Atlas und tehnomatischen Lehrcompendium*, Budapest, 3. juni 1883, ЕМ ил. 1574.

¹⁰² *Loc. cit.*

¹⁰³ Збирка је, додуше, већ излагана по истом концепту (плакат за изложбу из 1875. године), али је први пут дато детаљно објашњење поделе материјала.

2. *Јужнословенски „антик-албум“*, који би обухватао различите ношње јужнословенских племена, инкорпорирани у велики етнографски албум;
3. *Илустрована биографија* са „етнографским“ сликама народних прослава: свадби, игара и слично, који је такође инкорпорирани у велики етнографски албум;
4. *Мали кућни етнографски албум* који би обухватао исте ношње у мањем формату, као гимназијски уџбеник прилагођен за учење националне историје и етнографске студије;
5. *Илустровани алфавит* за децу која тек почињу да уче слова, да би се упознала са разноврсношћу националних ношњи;
6. *Јужнословенски оријентални атлас орнамената* у коме би били кројеви и „уметничка обрада“ појединих делова одеће у оригиналној величини (рађени на основу оригиналних предмета) и
7. *Техноматички „Lehrcompendium“*, који би обухватио сву одећу коју раде кројачи, кројачи народног одела и оријенталне терзије и уклопио је у јединствен „техноматички систем“, из кога би сваки занатлија могао да научи кројење, шивење и украшавање одеће која је до тада израђивана у оквиру сродних, али ипак различитих заната.

Све што је планирао, Арсеновић је и започео, али није довршио, јер је то и временски и материјално превазилазило његове могућности.

После неуспеха с објављивањем збирке у Будимпешти, Арсеновић се вратио у Београд. Марта 1884. поново се обратио министру просвете са молбом да му се

одобри помоћ од тридесет дуката, како би нову збирку могао пребацити из Земуна у Београд, где је намеравао поново да организује изложбу, и са предлогом да се и ова нова збирка откупи за Народни музеј.¹⁰⁴ На захтев министра просвете,¹⁰⁵ М. Валтровић је проценио

„да ову садашњу његову збирку ношње и југословенске орнаментике, још видео нисам, но да држим, да ће бити исте вредности које је и она прва ... Г. Арсеновић је и по другим местима, где су се његови радови ценили, добијао помоћи за излагање, па би био мишљења да и од наше владе добије потпоре на ту целъ.“¹⁰⁶

Валтровић је сматрао да је за доношење одлуке о откупу потребно поново образовати комисију „од људи који познају југославенске крајеве по ношњи и индустрији у њима“,¹⁰⁷ а која ће да оцени вредност нове Арсеновићеве збирке. И поред овакве оцене, Арсеновићева молба није позитивно решена због недостатка новца.¹⁰⁸ Не обазирјући се на одбијање, Арсеновић је поновио молбу,¹⁰⁹ а успео је и да организује изложбу.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ *Писмо министра просвете чувару Народног музеја*, Београд, 9. март 1884, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

¹⁰⁶ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 15. март 1884, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ *Решење Министарства просвете*, Београд, 17. март 1884, уручено преко Управе вароши Београда, 20. марта 1884, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

¹⁰⁹ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 27. март 1884, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

Како му се материјално стање није поправило, већ се, изгледа, све више задуживао због неплаћене станарине, повериоци су му 2. августа 1884. године запленили целокупну имовину – целу етнографску збирку, библиотеку, необрађени материјал и личне ствари, а сам Арсеновић је у сукобу са дотадашњим станодавцима претучен, тако да је недељу дана лежао у болници.¹¹⁰ Како нико, ни држава, ни приватна лица, није хтео материјално да му помогне, читава Арсеновићева имовина, по свему судећи, после судског спора продата је на јавној лицитацији 24. октобра 1884. године (по Арсеновићевом мишљењу на инсистирање министра просвете и црквених дела Поповића), да би се подмирили његови дугови. Подаци о овој лицитацији нису пронађени, али је Народни музеј 1885. године, од књижара Пудића, купио за 1000 динара Арсеновићеву „збирку етнографских снимака разне ношње народне у листовима“.¹¹¹ Ових 112 акварела могли су само путем јавне лицитације dospети у руке књижара Пудића, јер је Арсеновић своје дело превише ценио да би га распродавао приватним лицима и све време је настојао да целокупну збирку прода Народном музеју, молећи да се

„бар моја код Пере Јовановића шпедитера на Са-
ви ... заробљена цела етнографска збирка у високу

¹¹⁰ *Писмо Министарском савету*, Београд, 25. септембар 1884, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886; *Писмо Министру просвете и црквених дела*, Београд, 18. октобар 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885. Друго писмо је, чак, „ради сиротиње и обће потребе“ ослобођено плаћања додатне таксе.

¹¹¹ *Инвентар ствари Народног музеја*, инв.бр. 1508.

заштиту узме и у министарство Просвете ... пренети даде“.¹¹²

После лицитације, Арсеновић је уз помоћ грофа Кевенхилера и Ђорђа Вајферта пребегао у Аустро-Угарску,¹¹³ односно у Панчево, одакле је више пута долазио у Београд, обраћајући се за помоћ Министру просвете, коме је чак поднео и рачун за организацију изложбе.¹¹⁴ Истовремено је настојао да своја права оствари и преко Аустро-Угарског посланства у Београду.¹¹⁵

Годину дана касније, 11. септембра 1885. године, Арсеновић се и даље налазио у Панчеву, привремено смештен у хотел „Пеликан“, и обраћао се за помоћ Магистрату, наводећи да је после 40 година преданог рада, о чему подноси и документацију, постао просјак. Он моли да му Магистрат помогне да одржи голи живот¹¹⁶ за време док се његов спор у Београду не заврши. Његова молба је 12. септембра повољно решена, о чему је Арсено-вић обавештен када је преузео сву документацију приложено уз молбу.

¹¹² *Писмо Министру просвете и црквених дела*, Београд, 18. октобар 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Писмо министру просвете и црквених дела*, Београд, 18. октобар 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

¹¹⁵ *Писмо председника Министарског савета и министра спољних послова И. Гарашанина министру просвете и црквених дела*, Београд, 28. новембар 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

¹¹⁶ *Историјски Архив Панчево, Магистрат, бр. 8285, 11. септембар 1885.*

Године 1886, Арсеновић се вратио у Србију и поново обратио Скупштини са захтевом да се њена одлука из јануара 1879. спроведе, што би му омогућило нормалан живот и рад у Србији. Вероватно поучен лошим искуством с приватним станодавцима, а можда и бољег материјалног стања, Арсеновић је по повратку у Србију, поново становао у гостионици, овога пута у хотелу „Балкан“.¹¹⁷

Дана 21. јуна 1886. године Арсеновић се обратио министру народне привреде, јер министар просвете и црквених дела није могао да му из касе Министарства исплати плату, нити било какву потпору, све до доношења новог буџета октобра текуће године, с молбом

„Да се мени (ако је могуће) оно исто ухлебије даде, које ми је по закључку народне скупштине и Највишем Указу од 19. Јануара 1879. г. законитим путем одређено, и да се у том погледу, цео досадањи неспоразум уљудним мирним путем у законити споразум доведе.

Да би се мени једна сразмерна, тренутна материјална помоћ за моје најнужније личне потребе означити и надати благоизволела.“¹¹⁸

Министарство финансија и народне привреде одобрило му је 23. јуна исплату месечних рата (од годишње плате у износу 300 талира и потпоре у износу 200 талира) за јули, август и септембар 1886. године. Министарство је 26. јуна упутило објаву Јагодинском, Ћупријском и

¹¹⁷ *Решење Министарства Народне привреде*, 26. јуни 1886. године, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

¹¹⁸ *Писмо Министру народне привреде*, 23. јуни 1886. године, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

Алексиначком округу, којом се свим Начелствима округа препоручује „да г. Арсеновићу буду у свему на руци те да свој посао што успешније доврши.“¹¹⁹ Одобрена му је и бесплатна карта за воз до Лапова, о чему је Арсеновић обавештен 29. јуна 1886. године.

Већ 20. јула 1886. године Арсеновић се поново обратио Министарству народне привреде са молбом да му се одобри „бесплатан легитимациони лист“ с којим би могао да путује између Београда и Враћа, као и да му се исплати новац за карту коју је, при повратку из Јагодине, морао да плати сам, образлажући свој захтев:

„осим мени задатог рада т.ј. прецртавања тканинах наше кучевне индустрије, свој рад (сам) распостранијо са статистичким описом наше целокупне народне обртности и домаће индустрије; осим тога и са истраживањем и испитивањем наших старих народних обртинах, археолошких и културноисторичких предмета, који су уметнички и за Србију својствени, те да саставим потпуног градива за унапређење наше народне обртности и индустрије“¹²⁰

Поред тога, Арсеновић моли да Министарство упути посебну објаву начелствима округа којом би се његови трошкови превоза и смештаја у појединим окрузима у Србији пренели на те округе, као и да му се исплати део главнице од продате збирке, како би могао да се стално настани у Београду. Као одговор на ту молбу, Минис-

¹¹⁹ *Објава Начелству округа Јагодинског, Ђупријског, Алексиначког*, 28. јун 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

¹²⁰ *Молба Министарству народне привреде*, Београд, 20. јул 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

тарство му је 2. августа одобрило бесплатну карту за воз до Ниша и назад и послало објаву којом се окрузима налаже да му у свему изађу у сусрет, али без изричитог помињања материјалних трошкова. У решењу које је Арсеновићу издато након обављеног посла (сачувани концепт није датиран, али се може тврдити да је с почетка октобра 1886. године), утврђено је да је престала потреба да

„г. Арсеновић и даље ради на овом послу за Министарство, зато је престала и помоћ коју је г. Арсеновићу... издавана. На овом послу радио је г. Арсеновић за све време тако, да заслужије препоруку.“¹²¹

Арсеновић се 14. октобра 1886. године поново обратио Народној Скупштини са молбом да му се исплате средства одобрена још 1879. године и да му се редовно исплаћује бар потпора од 200 талира годишње. Ту молбу поновио је и 27. октобра Министру народне привреде. Арсеновић је очигледно изгубио сваку наду да ће се његове молбе коначно позитивно решити, јер је ова молба министру Чедомиљу Мијатовићу имала вапијући тон:

„... избавите ме ако сте Србин и у бога верујете! Ја нисам у Србији децу клао, него добра чинио!“¹²²

Исте године, 2. новембра, Арсеновић је упутио министру народне привреде нову молбу да га прими у службу у Министарство, под истим условима као раније током лета те године. Ова молба је позитивно решена,

¹²¹ *Уверење*, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

¹²² *Молба Министру народне привреде*, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

тако да је 9. новембра Арсеновићу издато решење којим је постављен за „*етнографа при Министарству Народне Привреде*“, са платом од 1515 динара годишње, из партије за потпомагање заната и домаће радиности буџета Министарства, с тим да му се плата исплаћује од 1. новембра. Међутим, већ 30. новембра донето је ново решење, којим се Арсеновић отпушта из државне службе и издаје му се плата до тог дана.

У исто време, 1 новембра 1886, Арсеновић је коначно одустао од одбијања да учитељског посла и прихватио постављење за учитеља цртања и лепог писања у нижој гимназији у Врању.¹²³ И поред прихватања овог посла, Арсеновић је део времена и даље проводио у Београду.¹²⁴

Арсеновић је умро 18. јула 1887. године од последица можданог удара, у Општој државној болници у Београду, напуштен од породице, у друштву просјака, проститутки и инвалида,¹²⁵ дакле, као било која особа из редова градске сиротиње. Сахрањен је 19. јула на Новом београдском гробљу, а гроб му је, током преуређивања Новог гробља, прекопан.¹²⁶ Београдска штампа није чак

¹²³ *Решење Министарства просвете и црквених дела* упућено директору врањске ниже гимназије, Београд, 2. децембар 1886. године, Архив Србије, МПс, Ф. XXIV, р. 114/1886.

¹²⁴ Министарство просвете шаље гимназији Арсеновићеву признаницу поводом исплаћене плате, Београд, 9. јануар 1887, Архив Србије, МПс, Ф. I, р. 86,2/1887.

¹²⁵ *Протокол умрлих*, Општа државна болница, црква Светог Марка, Архив града Београда.

¹²⁶ На овом податку из документације Новог гробља захваљујем колегиници Братислави Костић.

ни забележила да је умро, осим што је у редовном Десетодневном санитарском полицијском билтену забележен као једини случај смрти од апоплексије.¹²⁷

Живот Николе Арсеновића и даље остаје недовољно објашњен. Период његовог живота пре доласка у Србију познат је само фрагментарно, на основу забележених исказа његових чланова породице и савременика који су га познавали. Арсеновићева везаност за Панчево, у којем налази прилично разумевања за свој рад, може да буде последица могућег сродства са панчевачким протом Арсеновићем,¹²⁸ који је као изузетно угледна личност, могао да обезбеди Николи потпору црквене општине, али и подршку Магистрата. Ово могуће сродство објаснило би Арсеновићеву везу с веома угледним панчевачким породицама, па и београдском граном породице Вајферт.

Период од 1868. године може се, на основу сачуваних докумената, реконструисати далеко прецизније, али и даље остаје низ непознатих чињеница. Арсеновић се у преписци с Министарством просвете и црквених дела и Министарством народне привреде стално жали на веома тешке материјалне услове и више пута долази у ситуацију

¹²⁷ *Српске новине*, бр. 160, LIV, Београд, 24. јула 1887, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, РП I, 54.

¹²⁸ *Константин Арсеновић* (1873-1868), граничарски официр, од 1807. године свештеник у Панчеву и сликар. Место рођења му је непознато. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb 1959, s.v. Arsenović. Његов син је такође био свештеник у Панчеву. Сродство са Николом није потврђено, али је, с обзиром на Николину везаност за Панчево и подршку коју му је пружала православна црквена општина у Панчеву, могуће.

да му целокупна имовина буде заплећена, једном чак и продата на лицитацији, тако да је практично приморан да бежи из Србије. С друге стране, поред имовине коју је оставио у Вуковару, он има кућу у Будимпешти, по повратку у Србију станује у, за то време, релативно добром хотелу,¹²⁹ одбија сталан и плаћен посао и путује не само по Србији, већ и по Босни и Хрватској, у којима, поред сликања, откупљује и предмете за које процењује да би били занимљиви за Музеј. Из свега тога је очигледно да је Арсеновић имао пристојне, мада нередовне приходе, али његови финансијски извори, осим државне помоћи код организације изложби у Аустро-Угарској, за сада нису познати. Арсеновић је контактирао не само с угледним личностима из српског културног живота као што су сликари Урош Кнежевић, који се у Скупштини залагао за решавање Арсеновићевих проблема, Ђорђе Миловановић и Ђорђе Крстић, који су позајмљивали Арсеновићеве аквареле пошто су им користили у њиховом раду (неки су тако и изгубљени),¹³⁰ већ се као његов заштитник појављује и један од најбогатијих Београђана тог времена Ђорђе Вајферт. Може се претпоставити да је он, као и, евентуално, други имућни људи, помагао и подржавао Арсеновићев рад, који је био схватан као веома значајан, јер држава Србија, у том периоду исцрпљена ратовима и иначе

¹²⁹ По категоризацији гостионица у Београду 1876. године, хотел Балкан је био гостионица II реда, у којима је дневни смештај (храна, преноћиште, послуга и свеће) коштао минимум 26 гроша. (У то време је I аустријски дукат вредео 60 гроша чаршијских). Цене су, у пракси, морале бити знатно више од прописаних, јер иначе не би било потребе за одређивање строгих казни за непоштовање овог прописа. Б. Перуничић, *Управа вароши Београд 1820-1912*, Музеј града Београда, Београд 1970, 817-821.

¹³⁰ N. Zega, *op. cit.*, 144.

нескљона да улаже новац у културу, није имала могућности нити спремности да изађе у сусрет Арсеновићевим молбама, иако је стручна, па, бар у почетку, и шира јавност, била веома заинтересована за Арсеновићев рад. Арсеновић је, заправо, током целокупног периода који је провео у Србији, био у сукобу с надлежним Министарством просвете. По схватању Министарства

„Три су момента главна у целој ствари:

а.) што Никола хоће да изврне смисао Указа и да га тумачи у своју корист

б.) Што Никола одлази у Босну на своју руку без икакве везе са државом и тек пошто се истрошио он се обраћа држави, која о њему није никако рачуна ни водила и

в.) Што се Никола одбија решењем г. министра просвете, да му се никаква помоћ не може дати за држање изложбе, а он после сам држи па подноси рачун министарству просвете.

Никола се тако наметао министарству да га се оно није могло отрести, сем кад би га протерало из земље ...“¹³¹

Овакав коментар показује потпуно неразумевање Арсеновићеве опсесије: културна мисија којој се посветио, била је Арсеновићу важнија од било чега другог, укључујући породицу, миран и материјално обезбеђен живот, па чак и обичан људски понос. Бескрајном упорношћу, радом и истинским жртвовањем, Арсеновић је

¹³¹ *Никола Арсеновић и његова ствар са државом*, Београд, 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

покушавао да своје замисли спроведе у дело, а недостатак материјалне подршке онемогућио је да његово животно дело буде у потпуности заокружено.

Дело Николе Арсеновића

Акварели

Арсеновић је, како сам каже, дао себи задатак да проучи, с етнографског, културноисторијског и уметничко-индустријског становишта, јужнословенске костиме и орнаменте.¹³² У складу са овим задатком, мада не и са образовањем, Арсеновић је себи дао и назив: „јужнословенски етнограф и технолог“,¹³³ иако се потписивао и само као „етнолог“.

Идеја за овакво животно опредељење могла је да проистекне из романтичарских стремљења типичних за

¹³² *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten-Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, Prachtausgabe, 1:

„Ich habe es mir über 20 Jahre zur Aufgabe gemacht, diesen Gegenstand (die südslavischen Trachten und Ornamenten – прим. Љ. Г.) von ethnographischen, kulturhistorischen und kunstindustriellen Standpunkte (durch die Gebiete der südslavischen Völkerstämme auf eigene Kosten) zu studieren ...“

¹³³ „südslav. Ethnograph und Technolog“, loc. cit.

Арсеновићев период, мада изгледа вероватније да је на Арсеновића пресудан утицај имао Георгије Хаџић, писац *Простог описа свецелог земљепознања*, објављеног у Новом Саду 1844. године.¹³⁴ Наиме, у то време, када је Арсеновић имао нешто више од 20 година, Георгије Хаџић је радио као поштански чиновник у Осијеку, дакле на истом месту где је радио и Арсеновићев отац. На основу тога би се могло претпоставити да су се Хаџић и Арсеновић старији и лично познавали и да је Николин интерес за путовања и описивање земље и народа проистакао из тог контакта, иако је могуће да је тај утицај извршила само Хаџићева књига. На то указује и избор термина „етнограф“ за опис делатности којом се Арсеновић бавио – Хаџић је, наиме, први увео термин „етнографија“ – али и Арсеновићево чврсто уверење да је подизање нивоа образовања, нарочито занатлија као производног дела становништва, један од основа развоја укупног друштва. То готово да директно проистиче из Хаџићеве просветитељске тезе о значају земљорадње, заната и трговине за развој „култивираних или изображених“ народа и општег утицаја образовања на друштвени развој.¹³⁵

Како није имао одговарајуће образовање које би потврдило звање „етнограф“ (у то време се академско знање те врсте на овим просторима и није могло стећи), Арсеновић је веома често долазио у сукоб с људима који су га сматрали дилетантом и, самим тим, у потпуности омаловажавали његов рад.

¹³⁴ И. Ковачевић, *op. cit.*, 184

¹³⁵ *Ibid*, 198-199.

Прихватајући чињеницу да му образовање није у складу са мисијом коју је сматрао својим животним циљем, Арсеновић је објашњавао:

„Дилетанти су знатни и изображени људи, којима није задатак био оно, ради којег изнашашћа и стварања велику им благородност дугујемо. Они су сами о својој трошци дотерали данашњу уметност и индустрију даље, него што би сто хиљада активни професори цртања и еснавске радионице дотерали кадри били, тако је н. пр:

Ватт изнашао парну машину, а био је оргулаш. Хершел изнашао је звездозор, а био је музикант. Арквигт изнашао је машину за предиво, а био је лекар. Гутенберг изнашао је печатању, а био је земљодржац ... Бертолд Шварц произнашао је барут, а био је калуђер. Мухомедовић насликао је велику слику „Христос пред Пилатом“ тако умјетно, да ју ниједан сликар, који се у својој глупости уображава да је неки Рафајел, не може подобно насликати. Никола Арсеновић насликао је о својој трошци, под његовом имену, разне потпуне научне основе од свих југославенских племена за етнографску, технолошку и културно историјску студију, а био је кројач, и више њих овима подобни.

Сваки једностранни шаблониста, који тим заслужнима људима злоби и на пропаст ради, прави је убица просвете и напретка оног истога народа, од којег он незаслужно своју месечну плату прима.

један Дилетант¹³⁶

Арсеновић је обилазио све јужнословенске крајеве да би забележио карактеристичну народну одећу. Акварели, на којима је он током друге половине XIX века забележио „стару, традиционалну“ ношњу мушкараца и жена Балканског полуострва, рађени су с циљем да се на једном месту прикупе информације о народној, пре свега сеоској одећи свих јужнословенских земаља, што је само делимично и остварено.

На Арсеновићев рад на прикупљању и сликању народне одеће несумњиво је утицао и романтичарски, пансловенски, приступ, карактеристичан за период у коме је Арсеновић живео и радио. Уместо разлика, научници и уметници су истицали сличности између појединих јужнословенских народа, група и локалних заједница, посматрајући целокупну јужнословенску територију као подручје једне културе, што је био и Арсеновићев став. С друге стране, прагматични циљеви бележења ове грађе, такође су утицали на то да у Арсеновићевом раду нема података о одећи као знаку етничке или конфесионалне припадности. Бележење великог броја различитих типова одеће било је битно јер је требало да допринесе бољем образовању занатлија, као и проширивању тржишта за које су радили. Тако Арсеновићев рад спаја у себи оба правца научне мисли његовог времена – романтичарску страст према бележењу народне културе, али у просветитељском циљу друштвеног напретка на основу подизања нивоа образовања.

¹³⁶ *Концепт писма „О Дилетантима“*, сачуван на полеђини цртежа, ЕМ ил. 1090, 1091, 1094 и 1095.

Акварели рађени у изразито вишенационалним и вишеконфесионалним срединама у Далмацији, Истри, Хрватској, Херцеговини или Срему нигде немају етничку одредницу. Несумњиво је, на пример, да одећа забележена на Арсеновићевим акварелима рађеним у северној и средњој Далмацији и далматинском залеђу средином XIX века, обухвата и српску и хрватску сеоску ношњу, као и одећу градског становништва, које је било различитог етничког порекла. То, међутим, нигде није било наведено, јер за Арсеновића то није било битно, управо због тога што би његови потенцијални ученици радили одећу за све етничке и конфесионалне групе с тих подручја.

С друге стране, Арсеновић је настојао да што детаљније забележи разлике између радне, свакодневне и ритуалне одеће, и да тако сачува њихов специфичан изглед и значења. Поред тога, назначаво је, иако не увек и свуда, генерацијску и социјалну припадност појединца, омогућавајући нам да данас разграничимо начине означавања статуса појединаца у локалним заједницама помоћу одеће. Иако није увек обухватао све категорије, трудио се да назначи разлике у одевању одраслих, пуноправних чланова заједнице од оних који тај статус још нису стекли (то су, пре свега, они који нису склопили брак, дакле девојке и момци), као и да забележи означавање обреда прелаза ритуалном одећом (млада). Бележећи и градске и сеоске ношње Арсеновић нам је омогућио да пратимо утицаје који су из града продирали у село, као и обрнуте процесе уношења сеоског модела одевања у град, који су проистекли из сталног усељавања сеоског становништва, али и утицаје високе културе на обликовање народне одеће.¹³⁷

¹³⁷ Детаљније о томе: Љ. Гавриловић, *Балкански костими...*, 53-152.

Садржај збирке акварела

Данас целокупна Арсеновићева збирка, која се чува у Етнографском музеју у Београду, обухвата 414 радова рађених различитим техникама.

Највећи део збирке чине довршени радови: акварели (323), комбинација акварела и цртежа тушем (10), цртежи тушем (18) и гвашеви (3). Збирци припадају и недовршени акварели, које Арсеновић назива скицама (47) и цртежи тушем (9) и оловком (4), који су касније пронађени и увршећени у збирку, а рађени су као скице за постојеће аквареле.

Због нестанка једног броја акварела, данас се не може утврдити колика је била целокупна збирка настала до краја Арсеновићевог живота. Неколико радова никада није донето у Народни музеј и о њима се зна само на основу описа који је Арсеновић објавио у *Атласу*.¹³⁸ Велики акварели, које Арсеновић описује, с намером да их прода: *Мајка Славија са својом јужнословенском децом*, *Стево Книћанин* и новије верзије Арсеновићеве школе у Бечкерек у костима Стане Бијелић нису сачувани. Ови акварели великог формата нису ни откупљени за Музеј, па је њихова судбина за сада непозната.

Мајка Славија приказана је као звезда Даница, која
„... раширених руку позива сву своју јужнословенску децу на уздизање културе у делотворан, братски савез ...“.¹³⁹

¹³⁸ *Separat Beilage zur ersten Auflage des Arsenovič'scen südslavisch-orientalischen Ornamenten-Atlas und tehnomatischen Lehrcompendium.*

¹³⁹ *Ibid.*

На акварелу су приказане мушке и женске ношње свих „јужнословенских племена“ из

„... Србије, Бугарске, Македоније, Тракије, Црне Горе, Албаније, Херцеговине, Босне, Далмације, Хрватске, Славоније, Крајине и целе Илирије.“¹⁴⁰

Овај велики акварел (86x61cm), био је, заправо, манифест Арсеновићеве посвећености Илирском покрету, али и сажето изнет програм његовог рада.

Стево Книћанин приказан је у бици код Римског шанца 1848. године и мада Арсеновић овај рад назива сликом, то је, заправо, вероватно била макета направљена од природних материјала. Наиме, Арсеновић каже да је то „ванредно пластичка слика“,¹⁴¹ односно

„уметнички састављена природна слика (на којој су) све фигуре испуњене прахом инсеката и правим платном, правим златовезом, као и крзном, свилом, ланеним платном и правом кожом обучене. Оружје је такође од правог дрвета и гвожђа ... тако да строга симетрија састављених пластичних фигура представља ... ратну сцену као живу.“¹⁴²

Ову макету Арсеновић је нудио на откуп Министарству просвете и црквених дела Србије још 1880. године, али није успео у својим настојањима, тако да се њена даља судбина не зна.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ *Писмо Министарству просвете и црквених дела*, Брод, 3. и, поново, 9. августа 1880. године, Архив Србије, МПС, Ф I, р. 115/1885.

¹⁴² *Separat Beilage zur ersten Auflage des Arsenovičs'scen südslavisch-orientalischen Ornamenten-Atlas und tehnomatischen Lehrcompendium.*

Поред ова два рада, недостају и велики акварели Арсеновићеве школе у Великом Бечкереку и Стане Бијелићеве поштонositeљке, који су у малим форматима, али несумњиво другачијег изгледа, сачувани у оквиру збирке. Може се само претпоставити да је Арсеновић успео да прода ове аквареле и макету, и да су они, можда, сачувани у приватном власништву.

Зна се такође да је део акварела са територије Србије, из долине Мораве и околине Ниша, нестао у току I светског рата, у периоду када је музејски материјал био похрањен у Нишу. То су акварели: *Жена из Ниша* (4 акварела под истим називом), *Девојка из Ниша*, *Сељак из Влазе*, *Сељак из Књажевца*, *Сељак из Буковица*, *Сељак из Црнчета*, *Сељак из Бобичког*, *Сељак из Сићева*, *Сељак из Малошишта*, *Моравчанка из Нишког округа*, *Жена из Малошишта*, *Жена из Бербатова*, *Жена из Каменице*, *Жена из Сићева*, *Белоречанке* и *Ђурђевске Краљице из Комрена* (2 акварела под истим називом).¹⁴³ Како су сви нестали акварели из краја у којем је материјал био похрањен у току целог I светског рата, а остали део збирке је сачуван неоштећен, може се претпоставити да је неко издвојио само аквареле који су се односили на нишко подручје и да још увек постоји могућност да буду пронађени.

Поред ових акварела, чији се број тачно зна, још у току XIX века нестали су акварели са костимима из Баната, Бачке и Срема који су, по саопштењу Михаила Валтровића, позајмљивани сликарима Ђорђу Крстићу и Ђорђу Миловановићу као предлошци за костим, за њихо-

¹⁴³ Први *Инвентар Етнографског музеја*. Подаци су, вероватно, унети пре рата, иако је овај инвентар закључен 1923. године.

ве радове.¹⁴⁴ Како нема пописа збирке код примопредаје, нити је она уведена у Инвентар ствари Народног музеја, а други део збирке је уведен скупно, без ближих података о појединачним радовима, немогуће је тачно знати број и тематику ових акварела.

Посебно је питање шта се десило са акварелима који су настали током Арсеновићевих путовања по Босни. Знамо да је током 1880. године Арсеновић обишао Петрињу, Брод и Сарајево. Иако није провео много времена у Босни, може се претпоставити да је тамо, као и на свим другим местима где је боравио, радио бар скице костима за *Велики албум*, какве имамо из Хрватске или Србије. То што је нудио аквареле из Босне на продају само потврђује претпоставку да је, чак и ако није урадио оно што је сматрао завршеним акварелима, радио скице, планирајући можда да коначне верзије направи када обезбеди купца. О тим акварелима нема никаквог даљег трага, иако постоји могућност да се понеки пронађу у приватном власништву.

Радови у Арсеновићевој збирци немају потпуно уједначене формате. Наиме, 276 акварела је формата 20,5x28,5 cm, 36 акварела 20,5x14,2 cm, док су сви остали радови различитих формата. Очигледно је Арсеновић желео да за *Велики* и *Мали етнографски албум* уради аквареле истог, одабраног формата, док му формат акварела у осталим групама радова није био битан.

¹⁴⁴ N. Zega, *op. cit.*, 144.

Аутори

Несумњиво је да Арсеновић није аутор свих радова сачуваних у оквиру збирке. Наиме, још Сима Тројановић наводи податке о Арсеновићевом пријатељству и сарадњи са дубровачким сликаром Салвадором Косићем,¹⁴⁵ једним од Мартекинијевих сарадника који се такође бавио сликањем народних костима у Далмацији, на острвима и у околини Дубровника.¹⁴⁶ Он наводи и саопштења Дубровчана да је Косић на Арсеновићевим акварелима радио лица, руке и ноге, а можда и делове позадине. Овакав вид сарадње потврђују сачуване скице на полеђини неких акварела из Србије – потпуно довршена одећа Ришњанина¹⁴⁷ и делимично урађена одећа жене из Стојдраге,¹⁴⁸ али с остављеним празним простором за лице, руке и без позадине. Очигледно је да је Арсеновић прво довршавао комплетан костим, укључујући оглавље, а Косић је накнадно сликао лице, руке и позадину, јер је то превазилазило Арсеновићеве способности. Упоредивањем акварела које Арсеновић назива скицама са довршеним акварелима, у потпуности се потврђује овај облик сарадње. Наиме, лица и руке су на скицама урађени прилично грубо и

¹⁴⁵ С. Тројановић, *op. cit.*, 224-225.

¹⁴⁶ Сачуван је Косићев албум ношњи *Costumi del Territorio di Ragusa* штампан у Мартекинијевој штампарији око 1890. године, (Повијесни музеј Хрватске, Загреб) у којем се налази и акварел *Donna di Meleda*, који веома подсећа на истоимени Арсеновићев акварел. Акварел је објављен у: К. Венц Вошковић, *op. cit.*, непагинирана страна са фотографијама између 256. и 257. стране.

¹⁴⁷ Полеђина акварела *Варошанин из Пожаревца*, ЕМ ил. 1046.

¹⁴⁸ Полеђина акварела *Девојка из Јајинаца*, ЕМ ил. 1036.

неспретно, док су костими насликани до најситнијих детаља, као и на довршеним акварелима.

Све аквареле из Србије, као и 14 акварела из Хрватске, Арсеновић назива скицама, па, то објашњава њихову знатно слабију ликовну вредност – они, наиме, никада нису добили коначан, завршен облик. Означавање ових акварела као скица помаже нам да потврдимо да је Арсеновић радио овакве „скице“ на терену, а да их је касније, свестан недостатка свог ликовног образовања, највероватније у сарадњи с Косићем или неким другим сликаром, понављао водећи више рачуна о пропорцијама ликова, што му је, у току његовог рада, био највећи проблем. Све ове скице настале су после 1873. године, када је Арсеновић последњи пут боравио у Дубровнику, што такође потврђује претпоставку о сарадњи његовој с Косићем. Велики број акварела из Далмације има исту тему као акварели у сачуваним Косићевим и Мартекинијевим албумима:¹⁴⁹ *Жена и Мушкарац* са Мљета, *Каптеланин* и *Каптеланка*, *Врличанка*, *Сињски алкар*, *Бокел*, *Црногорац*, *Црногорка* и неки други. Како је у припреми радова за ове албуме сарађивало више аутора, није искључено да су у њих, можда, увршћени и неки Арсеновићеви радови, утолико пре што В. Форетић наводи да:

¹⁴⁹ У збирци Мартекинијевих акварела појављују се и цртежи оловком и тушем од којих је један сигниран са *Salvatore Kossich*, што значи да је Косић учествовао у припреми материјала за Мартекинијеве албуме, а како већина акварела није сигнирана тек треба утврдити ко је аутор ког акварела. Један од акварела сигниран је са *Al Sign. Martecchini A. Kossich* – како, осим Салвадора, није познат други сликар са презименом Косић, било би неопходно извршити анализу на основу које се може утврдити да ли се ради о истом сликару. V. Foretić, *op. cit.*, 247-248.

„U crtežima i akvarelima Martecchinijeva albuma ... imamo dva načina izradbe, jedan fini i suptilni bez sumnje sa umjetničkim kvalitetima, a drugi ponešto nespretn.“¹⁵⁰

Арсеновић је све скице обележио сигнатуром изведеном из иницијала и бројем, а на довршеним акварелима је записан само назив, без сигнатуре или било какве друге ознаке ауторства.

Управо чињеница да су скице уредно сигниране, а довршени акварели нису, потврђује претпоставку да завршну обраду акварела није радио сам Арсено-вић. На основу овога се може тврдити да су акварели из

Сигнатура изведена из иницијала

Словеније, дела Хрватске, Славоније, Далмације, Боке Которске, Црне Горе и Албаније, резултат Арсеновићеве сарадње са Косићем, док су они из околине Глине, Петриње и сви акварели из Србије и Македоније Арсеновићев самостални рад.

Део збирке чине и три гваша: *Конављанска свадба*,¹⁵¹ *Херцеговачка свадба*¹⁵² и *Подскочица*,¹⁵³ за које је потпуно сигурно да нису Арсеновићев рад, иако су једини потписани са *Н. Арсеновић д.л.* Ово су велике композици-

¹⁵⁰ Ibid, 245.

¹⁵¹ ЕМ ил. 1098

¹⁵² ЕМ ил. 1100

¹⁵³ ЕМ ил. 1099

је, жанр слике, са великим бројем ликова у покрету и детаљно урађеном позадином, које је Арсеновић, према натпису, имао намеру да уврсти у своје албуме. Рекло би се да су ове композиције рађене специјално за Арсеновићеву збирку, јер се на све три и он сам појављује као посматрач у позадини. Вероватно је да ове гвашеве није радио чак ни Косић, па њиховог аутора треба утврдити поређењем с радовима других дубровачких сликара из тог периода.¹⁵⁴

Судећи по подацима сачуваним о Мартекинијевим албумима на којима је приказан живот у Дубровнику и околини у XIX веку,¹⁵⁵ у њима се налазио велики број акварела с истом тематиком, чак и истим бројем ликова у композицији, као на Арсеновићевим жанр-сликама из *Великог етнографског албума*. На основу овога се може претпоставити да су ове жанр-слике у Арсеновићевој збирци заправо копије Мартекинијевих акварела. Извесно је да их није радио сам Арсеновић: могуће је да су ове слике такође резултат сарадње Арсеновића с Косићем, или их је радио само Косић. Ауторство акварела означеног као Арсеновићев аутопортрет¹⁵⁶ такође није сигурно. Иако је од преузимања збирке овај акварел означен као аутопор-

¹⁵⁴ V. Foretić, *op. cit.*, 245-249, наводи низ акварела из Мартекинијевих албума из 1892. и *Costumi della Dalmazia*, који по називу одговарају овим Арсеновићевим литографијама, али описа акварела или нема, или не одговарају литографијама, али је потпуно могуће да су ове литографије радови или самог Мартекинија, или неког сликара из његове групе сарадника.

¹⁵⁵ Албум из 1892. и албум *Costumi della Dalmazia*, као и акварели изван албума који су похрањени у Архиву и у Етнографском музеју у Дубровнику. V. Foretić, *op. cit.*, 245-248.

¹⁵⁶ ЕМ ил. 771.

трет, вероватније је то, заправо, Арсеновићев портрет који је урадио Косић или неки други од дубровачких сликара.

Накнадно пронађени крокији, урађени тушем или оловком, могу се додати збирци, али је за неке од њих готово сигурно да нису Арсеновићев рад. Цртежи тушем, наиме, имају сигуран, чист цртеж, рађен извежбаном руком и практично је немогуће да их је радио сам Арсеновић. Како се на њима налазе скице за аквареле из Далмације и Херцеговине који се налазе у Арсеновићевом *Великом етнографском албуму*, највероватније их је, како и Сима Тројановић претпоставља,¹⁵⁷ такође радио Косић. Цртежи оловком су веома тврди, више пута исправљани и, очито, дело невештог цртача. Они потпуно одговарају тврдом цртежу на скицама, па се могу приписати Арсеновићу.¹⁵⁸

Остали радови, осим скица углавном кројеви и орнаменти, могу се сасвим сигурно приписати Арсеновићу, утолико пре што показују потпуно познавање кројачког заната.

Иако Арсеновић није био аутор свих радова који се данас налазе у његовој збирци, то не умањује вредност саме збирке. Наиме, у то време су сви албуми „из народног живота“ састављани од радова различитих аутора, а назив су добијали према личности која је организовала и водила тај облик делатности. У том смислу Арсеновићева збирка далеко превазилази остале сачуване албуме из истог периода, јер је Арсеновић изашао из оквира

¹⁵⁷ С. Тројановић, *op. cit.*, 226.

¹⁵⁸ У ову групу спада и цртеж француског војника, прецртаван са предлошка, који показује Арсеновићеве покушаје да, копирањем научи да црта. ЕМ ил. 1572.

локалних граница ужег завичаја и настојао да обухвати простор целокупног Балканског полуострва.

Тематске целине

Арсеновић је на самим акварелима и цртежима записивао њихов назив, односно тематику. Целокупну збирку можемо да поделимо на неколико основних тематских целина:

• женска одећа	158 комада
• мушка одећа	110 "
• женска и мушка одећа заједно	36 "
• кројеви	10 "
• орнаменти	58 "
• детаљи терзијског веза	17 "
и	
• жанр-слике	12 "

Женска и мушка одећа приказују костим у целости допуњен ситним детаљима (цвет или марамница уз женски, чибук или штап уз мушки костим), понекад и деловима алата, уколико је приказана радна варијанта одеће.

Кројеви су смањени у односу на природну величину и уз „редукциону схему“ служили су за моделовање сеоске и градске одеће које су у то време израђивале занатлије: терзије и кројачи.

Орнаменти су везови пресликани са разних текстилија (пешкира, учкура и слично) рађених у домаћој радности, а детаљи терзијског веза пресликани су с оријенталних одевних предмета и приказани у целости, у природној величини, заједно с деловима кроја.

Жанр-слике обухватају групу акварела на којима су приказани како исечци из народног живота, тако и Арсеновићева путовања и рад. Прву групу чине конављански и херцеговачки сватови:¹⁵⁹ *Како Конављани од своје куће на пазар иду*,¹⁶⁰ *Поскочица – игра код Свете Јелене*,¹⁶¹ *Подскочица*¹⁶² и *Далматински гуслар пева песму Бој на Косову*,¹⁶³ а у другу – *Занатлијска школа у Великом Бечкерекy*,¹⁶⁴ *Никола Арсеновић на путу из Кастелнова у Муну*¹⁶⁵ и *Никола Арсеновић у време заус-тављања своје умјетности да не може представљати Бечки излог*,¹⁶⁶ који бележи Арсеновића у вероватно изнајмљеној соби у Дубровнику. Поред тога, у ову целину може се укључити и поменути Арсеновићев аутопор-трет¹⁶⁷.

У ову тематску целину би се, можда, могли уврстити и акварели са појединачним ликовима, који, иако такође приказују женски или мушки костим, показују и специфична занимања или статусе у локалној заједници, као што су морнар и командир Бокелјске морнарице, алкар, четник, хусар, поштоноситељка и сл. *Хусар*

¹⁵⁹ ЕМ акварели: ил. 777 и ил. 778 и гвашеви: ил. 1098 и ил. 1100.

¹⁶⁰ ЕМ ил. 776.

¹⁶¹ ЕМ ил. 775.

¹⁶² ЕМ ил. 1099.

¹⁶³ ЕМ ил. 779.

¹⁶⁴ ЕМ ил. 774.

¹⁶⁵ ЕМ ил. 772.

¹⁶⁶ ЕМ ил. 773.

¹⁶⁷ ЕМ ил. 771.

*Бандерал*¹⁶⁸ и *Четник*¹⁶⁹ чак немају ближу ознаку места, већ само области: Хрватска, односно Срем, што их, такође одваја од осталих акварела који имају пажљиво назначено место порекла, али су, ипак, концепцијски ближи осталим приказима одеће него жанр-сликама, па су због тога и убројани у приказе женске или мушке одеће.

Реконструкција структуре збирке

Данас је тешко тачно реконструисати како је Арсеновић планирао да подели своје радове по тематским целинама, јер те податке није доследно бележио.

Потпуно је извесно да *Техноматички Lehrcompendium* чини група од осам цртежа кројева с „редукционим схемом“, као и упутством за кројење. Арсеновић је овде заиста направио један од првих уџбеника кројења, којим је обухватио низ заната потребних за израду одеће. Конструкциона схема објашњава начин узимања мера и конструкцију одеће за различите типове грађе мушкараца,¹⁷⁰ а целину са њом чини додатно објашњење узимања мера за мушку и женску одећу и примери који објашњавају употребу „геометријског система“.¹⁷¹ На осам табли дати су кројеви за мушку и женску сеоску и градску одећу, као и за

¹⁶⁸ ЕМ ил. 871.

¹⁶⁹ ЕМ ил. 872.

¹⁷⁰ ЕМ ил. 1101.

¹⁷¹ ЕМ ил. 1102.

свештеничку одећу.¹⁷² Редукциона схема¹⁷³ омогућава преношење смањеног кроја у природну величину, тако да је *Техноматички Lehrcompendium* заиста право упутство за рад средњоевропских, мађарских и оријенталних занатлија. Уз кројеве су забележени и делови орнамената, као и умањене слике готове одеће, које су идентичне акварелима из *Великог албума*.

Јужнословенски оријенталски албум орнамената чини 75 табли са орнаментима у природној величини, забележених са различитих одевних и других употребних предмета. На 46 табли приказани су орнаменти са одевних предмета углавном терзијске израде,¹⁷⁴ а на 12 табли домаћи везови са разних текстилних предмета, углавном пешкира.¹⁷⁵ У овој групи има орнамената и из крајева у којима Арсеновић није забележио комплетне костиме – Босне, Бугарске, Грчке, па чак и Турске. У Албум орнамената може се укључити и 17 табли орнамената цртаних тушем,¹⁷⁶ који су, заправо, скице за касније рађене аквареле. Ови орнаменти, осим два немају наведен извор.¹⁷⁷

Велики етнографски албум обухвата укупно 265 акварела формата 20,5x28,5 cm с појединачним ликовима у народној одећи.¹⁷⁸ Од тога је из Истре 17 акварела, са

¹⁷² ЕМ ил. 1103.

¹⁷³ ЕМ ил. 1111.

¹⁷⁴ ЕМ ил. 1112 и ил. 1125 до ил. 1166.

¹⁷⁵ ЕМ ил. 1113 до ил. 1124.

¹⁷⁶ ЕМ ил. 1081 до ил. 1097.

¹⁷⁷ ЕМ ил. 1086 и ил. 1087.

¹⁷⁸ ЕМ ил. 780 до ил. 998 и ил. 1035 до ил. 1080.

северног Приморја 27, из северне и средње Далмације 33, из далматинског залеђа 22, из Херцеговине 6, с дубровачког подручја, укључујући Пељешац 20, са острва 9, из Боке Которске, Црне Горе и Албаније 16, из Словеније 14, из Хрватске 38, из Славоније и Војводине 12, из Србије са Косовом 44 и из Македоније 3 акварела.

Арсеновић се веома трудио да прецизно забележи називе места у којима је радио аквареле, тако да, углавном, имамо поуздане податке о локацијама са којих потичу поједини костими. Ипак, на једном броју акварела подаци нису тачно записани – називи села су погрешно забележени, па на основу форме костима и података из литературе треба утврдити праве називе села из којих су ти костими.¹⁷⁹ Због тога је неопходно сваки појединачни акварел подврћи и унутрашњој и спољној критици пре него што се употреби било као извор за нова сазнања, или макар само као илустрација костима реконструисаног на основу других расположивих извора.

Мали кућни етнографски албум обухвата 36 акварела мањег формата,¹⁸⁰ на којима су приказани парови – мушкарац и жена у свечаној или радној народној одећи. Уз радну одећу приказани су и алати и други употребни предмети.

Само два акварела, истог формата 20,5x14,2 cm, представљају појединачне ликове (Херцеговца и Албанца)

¹⁷⁹ За утврђивање назива села коришћени су: *Именик места*, Београд 1960; *Jugoslavija – auto atlas*, Zagreb 1972; J. Valvazor, *Die Ehre des Hercogtums Krain*, Rudolfswerth 1877-1879; M. Korenčić, *op. cit.*, као и низ монографија објављених у Српском етнографском зборнику.

¹⁸⁰ ЕМ ил. 999 до ил. 1034.

и може се претпоставити да је Арсеновић имао намеру да такве аквареле ради за „*Илустровани алфавет*“.¹⁸¹

Илустроване биографије, обухватају 12 акварела и гвашева са жанр-сликама. Арсеновић је сматрао да ова група, иако тематски издвојена, треба да буде унесена у *Велики етнографски албум* и да чини његов саставни део. У ову групу се, можда, могу укључити и акварели из *Великог албума* који не приказују одећу анонимних лица: *Радо Рудењак из Шумета*,¹⁸² *Стана Бијелићева, поштоноситељка из Будве*,¹⁸³ *Муж и Жена из породице Шупука из Шибеника*,¹⁸⁴ *Девојка из породице Парадајзер*¹⁸⁵ и *Жена из породице Вукасовића*¹⁸⁶ из Сења. Вероватно би се у ову групу могли уврстити и прикази службене одеће и униформи: *Барјактар Дубровачке Жупе*,¹⁸⁷ *Адмирал и Морнар Бокељске морнарице*,¹⁸⁸ *Хусар бандерал*¹⁸⁹ и *Четник*.¹⁹⁰ Како је у случају Рада Рудењака изричито наведено да је био Арсеновићев донатор, може се прет-

¹⁸¹ ЕМ ил. 1542 и ил. 1543.

¹⁸² За овај акварел је С. Тројановић сматрао да је у потпуности Косићев, а не Арсеновићев рад, мада је акварел потписан Арсеновићевим рукописом „Rado Rudenjak iz Šumeta u Dalmaciji. Darovatelj 10 napuliondora u zlatu.“ С. Тројановић, *op. cit.*, 227.

¹⁸³ ЕМ ил. 781, ил. 782 и ил. 783.

¹⁸⁴ ЕМ ил. 986 и ил. 985.

¹⁸⁵ ЕМ ил. 993.

¹⁸⁶ ЕМ ил. 994.

¹⁸⁷ ЕМ ил. 784.

¹⁸⁸ ЕМ ил. 785 и ил. 786.

¹⁸⁹ ЕМ ил. 871.

¹⁹⁰ ЕМ ил. 872.

поставити да су и породице чија су имена забележена на акварелима такође материјално помагале Арсеновићев рад.

Датирање

На жалост, данас тешко можемо прецизно да датирамо највећи број Арсеновићевих акварела. Сигурно знамо да су довршени акварели из *Великог* и *Малог етнографског албума* настали у периоду између 1866/67. и 1873. године, јер су рађени у сарадњи са Косићем, са којим је, по садашњим сазнањима, Арсеновић контактирао до 1873. године. Акварели које Арсеновић назива скицама (47 комада) настали су после тог периода. Од тога за 14 скица из Хрватске знамо да су највероватније урађене током његовог путовања 1979. године. Исте године је Арсеновић био и у Врањском округу, па је из тог времена вероватно и 8 акварела из врањског Поморавља, Горње Пчиње, Шоплука и самог Врања. Исте године је Арсеновић био и у источној Србији, тако да су тада могли настати акварели из околине Неготина и Зајечара. Остали акварели из Србије, укључујући и оне из околине Београда, настали су, по свему судећи, 1886. године.

Несумњиво прецизно можемо датирати само један акварел. То је *Занатлијска школа у Великом Бечкереку*,¹⁹¹ која је морала настати јула 1868. године, године, у време када је Арсеновић покушавао да покрене школу у Зрењанину. До тог времена је, вероватно, настао и

¹⁹¹ ЕМ ил. 774.

Техноматички Lehrcompendium, јер је он требало да буде основни приручник у обучавању занатлија.

Поред тога релативно је сигурно да акварел *Н. Арсеновић у Дубровнику за време заустављања своје умјетности да не може заступати Бечки излог*,¹⁹² потиче из 1873. године, из времена када је организована Светска изложба у Бечу и када је обавештен да његова слика није увршћена у програм изложбе.

За остали део збирке тешко можемо прецизирати време настанка радова. Наиме, при бележењу кројева и орнамената Арсеновић није зависио од сарадње са другим ауторима јер је то био истински део његовог посла, који је он сјајно и веома прецизно радио. Може се само претпоставити да су орнаменти из Босне забележени 1880. током његовог кратког боравка у Босни, а орнаменти из Србије у периоду од његовог доласка у Србију 1875. године па до смрти.

Иако, дакле, постоји мали број акварела за које можемо релативно сигурно да претпоставимо годину настанка, а све остале можемо датирати само у неке шире периоде, они су ипак довољно кратки да се забележени костими могу сматрати довољно прецизно смештеним у време и простор. Уосталом, сеоски костим, нарочито репрезентативни и ритуални, био је мање подложен променама под утицајем модних стилова. Иако је период у коме је Арсеновић радио био веома буран у политичком и економском смислу, то се још увек није могло јаче одразити на костимну слику у целини. Даљи рад на сазнавању података из Арсеновићевог живота може нам дати и више информација о времену настанка појединих

¹⁹² ЕМ ил. 773.

акварела и тиме, у временском смислу, прецизирати информације које они носе.

Арсеновић је током свог рада настојао да забележи разлике између радне (свакодневне), свечане и ритуалне одеће.

У *Великом етнографском албуму* забележио је углавном свечану и ритуалну одећу, док је проценат радне одеће знатно мањи. *Мали етнографски албум*, међутим, садржи паралелно радну и свечану варијанту истог костима, па можемо само да жалимо што није наставио са даљим радом на *Малом етнографском албуму* који је обухватио само уску територију Словеније, Истре, Далмације и Херцеговине. Док је свечана одећа углавном идентична костимима забележеним у *Великом албуму*, прикази радне одеће, који су посебно означени деловима алата или елементима радног процеса, немају паралеле у *Великом албуму*.

Уопштено гледано, иако између ове две функционално раздвојене варијанте костима нема великих разлика у форми, присутне су значајне разлике у деловима, јер је костим комплетан само у свечаној варијанти, као и разлике у квалитету материјала, украсу, оглављима и слично. Ово раздвајање свечане и радне варијанте одеће, доследно спроведено у *Малом албуму*, одражава Арсеновићево интуитивно схватање да разграничавање варијаната истог костима може да нам пружи различите врсте информација неопходних за потпуније схватање не самог костима, него функционисање друштва и културе у целини. Овакав приступ одећи, али и традиционалној култури уопште, по свом теоријском утемељењу превазилази

период у коме је Арсеновић живео и радио. Он заправо антиципира теоријске поставке знатно ближе нашем него његовом времену, што је, вероватно, један од узрока потпуног неразумевања са којим се Арсеновић сусретао током свог живота и рада.

Поред тога, Арсеновић је у радовима у *Великом* и *Малом етнографском албуму* настојао да забележи и одећу појединих статусних категорија појединаца унутар заједнице и тако нам омогући да реконструишемо специфичан изглед и значење костимних целина или појединих делова одеће. Иако није у свим крајевима обухватио све статусе, Арсеновић се трудио да назначи разлике у одевању одраслих, пуноправних чланова заједнице, односно оних који су склопили брак, од оних који тај статус још нису стекли, већ ће га стећи тек ступањем у брак. Тако у Арсеновићевој грађи имамо забележене дистинкције **удата жена :: девојка** и **ожењен мушкарац :: момак**. Поред тога, настојао је да забележи и означавање обреда прелаза ритуалном одећом, о чему говоре невестински костими.

У његовој збирци је, ипак, највећи проценат костима ожењених мушкараца и удатих жена (77%), јер су то били најчешћи и најпожељнији друштвени статуси. Знатно је мањи проценат костима девојака и момака (15%) и костима везаних за обред прелаза – у овом случају је то искључиво невестинска одећа (5%). Удовица процентуално има далеко мање него што их је у пракси морало бити (1%), али се може претпоставити да удовице нису биле превише расположене да сарађују са Арсеновићем, управо због специфичног статуса, или да сам Арсеновић није био много заинтересован за, по правилу, мање украшену и неатрактивну удовичку одећу.

На тај начин је Арсеновићева грађа значајна допуна сачуваном рецентном етнографском материјалу, јер нам пружа додатне информације, којих нема у очуваном музејском материјалу, нити у рецентној етнографској грађи. Забележене информације о разграничавању варијаната истог костима према појединим функцијама допуњавају наше знање прикупљено на основу других врста извора и етнографских истраживања из XX века, и веома су битне не само за упознавање свакодневног одевања током XIX века, него и за схватање механизма функционисања локалних заједница у том периоду.

Арсеновић је, на својим акварелима, настојао да забележи „стару ношњу“, па се може претпоставити да је одећа коју је сликао ношена углавном током прве половине XIX века, дакле у периоду из кога углавном нема сачуваних делова народног костима, нарочито не сеоског. Како је Арсеновић, судећи према раду у Србији, настојао да од појединачних делова одеће реконструише комплетан изглед старијег костима, може се претпоставити да поједини елементи одеће који се појављују на његовим акварелима не морају заиста припадати истом временском периоду, односно да су комплети формирани од делова одеће различите старости, па да, у том смислу, не представљају заиста комплетну одећу тог периода. То се нарочито односи на радове за које је експлицитно речено да се ради о „старијој ношњи“. Наравно, проблем није у претпостављеном Арсеновићевом покушају да свесно забележи нетачне податке, јер би се то косило са основним идејама његовог рада, већ у могућности да сами носиоци костима споје сачуване старије делове одеће са елементима новог костима. Разграничавање начина обликовања појединих делова одеће у периоду када су

забележени на акварелима и утврђивање њиховог евентуалног одступања од синхроног склада, може нам, ипак, омогућити да утврдимо степене важности појединих одевних предмета у комплетном систему одеће, а тиме и елементе који су представљали носиоце значења у локалним заједницама.

Рад на оснивању школа

Арсеновић је сматрао да је основни циљ његовог рада био

„наше занате, тај првенствени извор напредовања народна и државна напретка што пре унапредити“¹⁹³

да би се наши народи, у свом, пре свега технолошком, развоју, изједначили с узнапредовалом Европом. По његовом мишљењу, то је могло да се постигне само побољшавањем образовања занатлија, па је, у том погледу већ 1868. године разрадио предлог за оснивање „занатлијске Академије“.¹⁹⁴ У настојању да помогне постизање овог циља, Арсеновић је држао предавања, организовао изложбе и покушао да у више места оснује занатлијско-уметничке школе у којима би се, поред кројења народног одећа, изучавала и народна орнаментика и начини њене примене. Занатска задруга у Вршцу дала му је помоћ од 30 форинти

¹⁹³ *Извештај о проучавању народне обртне и кучевне индустрије*, који је Арсеновић поднео Министарству народне привреде Краљевине Србије, Београд, 20. септембар 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

¹⁹⁴ *Предлог по ком се Арсеновићев Албум купити и народном музеју на поклон дати може*.

као „прилог на целъ племенитог предузећа“,¹⁹⁵а црквена општина у Панчеву 50 форинти

„за труде ваше које на жртвеник напретка и просвете народа нашег неуморним радом приносите“.¹⁹⁶

Арсеновић је јуна 1868. године покушао да оснује занатлијско-уметничку школу у Великој Кикинди, крајем јула 1868. у Великом Бечкереку, а нешто касније исте године и у Руми и у Иригу. Школа која је основана у Руми добила је назив *Научна техничка занатлијска школа за образовање југословенских занатлија*. Било је планирано да ученици у овим школама, поред кројења народног одела, изучавају и народну орнаментику, која би могла да буде примењена не само на терзијским радовима, него би користила и приликом израде других занатских производа. Арсеновићев *Техноматички Lehrcompendium*, збирка кројева с упутствима за кројење, шивење и украшавање појединих делова одеће, заправо је био приручник за кројаче, ћурчије, абације и терзије, један од првих уџбеника те врсте на нашим подручјима.

Међутим, иако је у сваком од ових места основао школске одборе, који су предлог радо прихватили, школе нису започеле с радом. Изузетак је била само школа у

¹⁹⁵ М. Влаховић и Б. Радовић, *op. cit.* Ови подаци су вероватно преузети из признаница које је Арсеновић добио уз новчане прилоге, јер аутори нису навели извор цитата.

¹⁹⁶ *Loc. cit.* Црквена општина Панчево имала је низ Заклада из којих су финансирани различити пројекти, међутим, како је библиотека Црквене општине у време истраживања још увек била релативно несређена, није било могуће пронаћи Књигу заклада за просветне целије за период од 1860. до 1870. године. Вероватно је да је и овај цитат преузет из признанице коју је Арсеновић добио приликом преузимања новца.

Великом Бечкерекy, чија је учионица с помагалима, полазницима и Арсеновићем као предавачем, приказана на једном његовом акварелу.¹⁹⁷ Просторије за рад школе биле су смештене од 14. јула у згради Српске школе у Зрењанину, а школа је имала 20 полазника. Иако нема подробнијих података о раду ове школе, може се претпоставити да је у том периоду Арсеновић сматрао да „школа“ треба да буде заправо један или више курсева који ће допринети да се побољша образовање занатлија, што би непосредно утицало и на квалитет њиховог рада. Претпостављена идеја била је да би тако занатлије могле успешније да продају робу не само на домаћем тржишту, него и у Европи, чиме би побољшали свој економски положај, а тиме и положај укупног друштва.

Арсеновић је 14. септембра 1869. године упутио молбу Високој Влади у Загребу да тамо оснује занатлијско-уметничку школу, а 12. октобра исте године, са сличним предлогом, интерпелацију Министру трговине и индустрије у Пешти. Због тога је, поред збирке акварела, Арсеновић даље разрадио свој *Техноматички атлас* с кројевима, орнаментима, начином узимања мере и упутствима за израду одеће. Међутим, његов предлог је на оба места био одбијен.

Касније, у Србији, Арсеновић је држао предавања

„О назатку наших занатлија прама занатлијама у културним државама ... Док други народи машине и фабрике имају на расположење у занатлијским и осталим индустријским предузећима, Наш српски занатлија стоји још једнако на оном истом месту ђе су наше бабе стајали, ограничен је на свој мали

¹⁹⁷ ЕМ, ил. 774.

капитал и на малено знање своје, па онако и грца с дана на дан све у већој поплави туђе конкуренције и пропада ...

Да би се том злу доскочити и наше занатлије на прави пут навести могли, нужно је да се пре свега за њихово боље образовање устроји један техно научни Занатлијски завод спојен са занатлијским музејем.“¹⁹⁸

Из овога се види да Арсенивићу није био циљ очување традиционалног занатства и домаће радиности у буквалном смислу – његова идеја је да се мора пратити развој европских земаља, али да је управо због тога неопходно запамтити традиционалну материјалну културу и претворити је у основ развоја. У том смислу је Арсенивић припремио

„ПРЕДЛОГ По ком се у Кра. Србији кроз самопомоћ (Selbsthilfe) један технонаучни занатлијски завод и занатлијски музеј на лаки начин установити може – а да земаљска Влада при тому никаквог трошка нема.“¹⁹⁹

Како му је било јасно да држава за такав подухват нема новца, а да се он не може препустити доброј вољи појединаца, Арсенивић је сматрао да би решење проблема било оснивање добротворног друштва под именом *Српско патриотичко Друштво за установу технонаучног занат-*

¹⁹⁸ *Нацрт Мотивах код предавања у Изложбама*, Београд, 29. јун 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

¹⁹⁹ *Предлог..*, Београд 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

лијског завода и занатлијског Музеја у краљевини Србији.²⁰⁰ Сврха овог друштва била би:

„(а) ... да се са друштвеним саједињењем и све општим договором што више устроју подобна Друштва по свим крајевима Србије.

(б) ... помоћију ових, добровољних прилога, добротворни лутрија и обдржавања беседа, села и т.д. (чистог прихода) један заводни фонд, а том заводном закладом

(в) ... технонаучни занатлијски Завод и занатлијски Музеј, кои ће не само српску народну обртност и кучевну индустрију на виши степен техничке вештине подићи, него и тај задатак имати, да испита природе и ширење у земљи постојећи грана народне обртности и кучевне индустрије; очувати истих од отуђења од њиовог природног земљишта; побуђивати и упућивати у погледу рационалне (умније) потребе у обичних врста технике, скупљати за грађу сродних предмета, извештавати и предлоге ставити у сваком погледу уз поднашање покуских радња Министарству народне привреде.“²⁰¹

Друштво би се састојало од: „чланова(:) утемељитеља, потпомагајући, почастни (и) дописујући“,²⁰² чији би положај зависио од висине прилога који дају Друштву и рада који у оквиру Друштва обављају. Друштво би имало огранке у свим окрузима у Србији, а из његових средстава

²⁰⁰ *Loc. cit.*

²⁰¹ *Loc. cit.*

²⁰² *Loc. cit.*

би се организовале недељне школе за занатлије, Технонаучни завод и занатлијски Музеј. Да би остварио овај циљ, Арсеновић се обраћао низу угледних људи, који су, по његовом мишљењу, могли да помогну оснивању оваквог Завода, али и будућим ученицима и њиховим родитељима:

„Ваша једра младост може мало веће напрезање духа и снаге поднети, али ће за то оно добити што би по том плаћали великим новцем, па можда то опет не би постигли. Употребљујте онда тај добротворни завод, прихватите га благомјерно и марљиво; с љубавју и истрајношћу извршујте оно, што се на ваше душевно и умно усавршавање клони, како би постигли онај ступањ изобраења, који задаћа вашег сталежа и духу времена одговара, а тим би вашем сталежу и отачбини својој принели велики благослов!

И ви родитељи и татори, трудите се за подизање реченог завода крепко суделовати, водите бригу за образовање наших малољетника, настојте њихову будућу срећу утемељити и упућујте их на наук у тај добротворни завод ...“²⁰³

Основни циљ Технонаучног занатлијског завода био би побољшање образовања занатлија у Србији. Школовање питомаца трајало би две године, а полазници би слушали предавања из: основа математике, геометрије, посебно тригонометрије, цртања, географије, трговачке географије, културне историје, физике, хемије и

²⁰³ *Концепт писма ученицима и родитељима, полеђина цртежа, ЕМ ил. 1093.*

„комптоарне знаности, односно книговођења, науке о еспапу, трговини и ... (стицали) ... правна знања“.²⁰⁴

Образовање ученика било би допуњавано у занатлијском Музеју, као и у радионицама које би требало да буду савремено опремљене, а мајстори који би у њима обучавали ученике требало би да буду способни да их „у погледу механичке вештине подпуно изобразити могу“.²⁰⁵ Овако опширан и добро заснован школски програм за младе занатлије Арсеновић образлаже:

„Занатлија новије времена, не треба само у техничкој и уметничкој струци његовог знања да је дозрео, него мора се и у знанственој и меркантилној струци усавршавати ...“²⁰⁶

По Арсеновићевом мишљењу Занатлијски музеј би био нешто између савременог техничког и етнографског музеја, јер би се у њему сакупљали подаци о најновијим техничко-технолошким достигнућима у свету, али и о традиционалним занатима и народној радиности, као и предмети који су производ и одраз народне традиције.

Арсеновићево виђење споја традиционалних елемената српске и општејугословенске културе и савременог европског економског и привредног развоја до данас није изгубило актуелност. Напротив звучи невероватно модерно – као да је Арсеновић, читав век пре времена, схватио да се истински развој друштва може постићи само ако се оба ова елемента споје и да праћење актуелних токова не

²⁰⁴ *Предлог...*, Београд 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

²⁰⁵ *Loc. cit.*

²⁰⁶ *Loc. cit.*

мора утицати на заборављање онога што је вредно у традиционалној култури, али да је за постизање тог циља неопходан сталан институционални рад.

Мада музеј тог профила, како га је Арсеновић замислио и предложио, никада није основан, школе за занатску омладину осниване су већ крајем XIX века, а у програму су делимично прихваћене и Арсеновићеве идеје. Године 1879. основана је Радничка школа женског друштва, у којој су ученице из најсиромашнијих слојева бесплатно (две, касније четири године) стицале опште образовање и стручне квалификације. Школа је, поред унапређивања заната, чувала и развијала народну текстилну радиност и рекламирала, у националном интересу, њене производе „у страном свету који те ствари уме да цени“.²⁰⁷ Министарство просвете и црквених дела расписало је, 22. априла 1887. године конкурс у којем стоји:

„Сваки дан се све више опажа оскудица занатскога образовања у Србији ...

Потребно би било да се прекине са једностраним образовањем, и да се у земљи подигну и заводи за образовање занатско и у опште привредно.“²⁰⁸

Предлоге решавања проблема образовања занатлија требало је послати Главном просветном савету до 1. септембра исте године. Међутим, иако образложење неоп-

²⁰⁷ М. Прошић-Дворнић, *Одевање у Београду од 1878. до 1915. године I*, рукопис, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду, Београд 1985, 150-152.

²⁰⁸ *Стечај*, Српске новине, бр. 90, XIV, Београд, 26. априла 1887, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, РП I, 54.

ходности побољшања нивоа занатског образовања изгледа као да је непосредно преузето из Арсеновићевог предлога, Главни просветни савет

„предложиће министру за награду све расправе, које буду израђене зналачким духом, потпуним искуством и марљивошћу“,²⁰⁹

што Арсеновића поново, као дилетанта и без значајнијег искуства у просвети, унапред дисквалификује. Закон о занатским школама, који је прописао организациону структуру државних школа, донет је тек 1892. године. Законски пројекат обухватио је „само елементарно занатско образовање“,²¹⁰ дакле далеко уже него што је Арсеновић у својим предлозима предвидео, али је и то био значајан напредак у односу на раније стање.

Нешто пре доношења Закона, а и у каснијем периоду, основано је више занатских школа којима је циљ био да повећањем нивоа образовања занатлија обезбеде напредак и даљи развој заната, који су, због своје крутости, пропадали, јер занатлије нису могле да се уклопе у нова привредна стремљења. Женско друштво основало је, додуше, још 1879. године, у Београду, а касније и у другим градовима радничке школе у којима се изучавала израда традиционалних рукотворина. То је било усмерено на унапређење домаће радиности, у склопу настојања да се жене из сиромашних слојева, када већ морају да зарађују за живот, баве и даље ручним радом,

²⁰⁹ *Loc. cit.*

²¹⁰ Побуде за Закон о оснивању занатских школа у Србији, Б. Перуничих, *op. cit.*, 910.

као традиционалним женским послом.²¹¹ Цртачка и сликарска школа Кирила Кутлика, која је организовала и вечерње курсеве намењене додатном образовању занатлија,²¹² основана је 1895. године. Тек 7. марта 1899. године донета су „Општа правила за уређење занатлијско трговачких вечерњих и недељно-празничних школа“, којима је предвиђено да занатлије и трговци недељом и празником, као и уторком и четвртком поподне, похађају наставу. Школе су имале трговачки и занатлијски одсек, а сваки од њих имао је два нивоа: нижи и виши, с тим што је за неписмене, дакле оне који нису завршили основну школу, био предвиђен приправни течај.²¹³ Овим правилима углавном је преузет Арсеновићев концепт школа за занатлије, које су, с обзиром на предвиђене припремне курсеве, биле неопходне, јер је опште као и стручно образовање занатлија било на ниском нивоу.

Дакле, иако Арсеновић, током свог живота и рада у Србији, није успео да оствари идеје које је упорно предлагао Влади и министарствима Краљевине, његови предлози су, бар делимично, уграђени у каснији развој српског школства и народне привреде, мада далеко уже и спорије него што је он желео.

²¹¹ М. Прошић-Дворнић, *Женско питање у Србији крајем XIX века и почетком XX века и лист „Домаћица“ у Србији (1879-1914)*, Гласник Етнографског института САНУ XXXIX, Београд 1985, 61-63; Иста, *Покушаји реформи одевања у Србији током XIX и почетком XX века*, у: Градска култура на Балкану 2, Посебна издања Балканолошког института САНУ 36, Београд 1988, 194.

²¹² М. Прошић-Дворнић, *Одевање у Београду од 1878. до 1915. године I*, 78.

²¹³ В. Теших, *Школе и настава*, у: Историја српског народа VI/2, Београд 1983, 532.

Рад на сакупљању предмета

Поред сликања ношњи, Арсеновић је у Србији настојао да прикупља и податке о предметима који би, по његовом мишљењу, били вредни да се нађу у Народном музеју, а које је детаљно описивао, прикупљао податке о њиховим власницима, и бележио могућу спремност власника да их поклоне, или цену коју би тражили за откуп.

Сачувани упитник из 1886. године,²¹⁴ на основу кога је Арсеновић у Србији прикупљао податке о традиционалном одевању, израз је Арсеновићевог схватања неоходности прикупљања и чувања предмета традиционалне материјалне културе, ради употпуњавања знања о народној одећи, орнаментици и другим предметима традиционалне културе уопште. У рубрикама у предлогу *Аналогичког Меморандума кучевне индустрије* стоји следеће:

„Текући број;
Име предмета;
Од какве је материје и каква је техника;
Имена веза и накита;
број комата;
на српском језику;
на туђем језику;
Где је нађен и од кога је израђен;

²¹⁴ *Аналогички Меморандум кучевне индустрије*, из предлога *Објаве*, коју је, по Арсеновићевом предлогу, Министарство народне привреде Србије требало да упуту свим општинама у Србији, као и *Инвентар о испитаним предметима у Јагодину, Парћину и Ћуприји по Николи Арсеновићу 1886. г.*, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

Број инвентара.²¹⁵

Иако се његов предлог односи само на предмете из текстилне домаће радиности, он би, уз веома мале измене могао да буде основ за постављање високих стандарда за описивање предмета из сеоске културе. Основни опис предмета, у складу са потребама занатлија, усмерен је на материјал и технику израде. Поред тога, тражи се прецизно смештање предмета у време и простор – географска одредница дата је самим називом, а временска произилази из податка: *од кога је израђен*. Истовремено, тражи се не само локално име предмета, него и његов назив на књижевном српском и на страном језику, што је веома значајно за каснију идентификацију предмета. По Арсеновићевом мишљењу Министарство народне привреде требало је да доради овај предлог и штампа га у неколико стотина примерака, што би Арсеновићу олакшало рад, а омогућило би да се и други широм Србије укључе у акцију описивања предмета за које се у то време сматрало да припадају традиционалној материјалној култури.

Сама идеја широког описивања предмета, иако пада у време најактивнијег романтичарског рада на сакупљању „народних умотворина“, није се уклапала у идеју сакупљања народне усмене традиције, у циљу чувања и одржавања „народног духа“. Тај покрет није обухватао прикупљање широких знања о другим сегментима културе, за које се вероватно претпостављало да не одражавају „народни дух“ тако јасно и недвосмислено као поезија, пословице и остале форме усменог стваралаштва. Предмети из оквира традиционалне, дакле сеоске материјалне културе прикупљани су, наравно, у то време за фонд

215 *Loc. cit.*

Народног музеја, али су, у складу са романтичарским виђењем света, успостављени критеријуми који не подразумевају формирање широке базе знања о ономе што се употребљавало у свакодневном животу. Као основни критеријуми за избор предмета за етнографске музејске збирке у Србији, па и на целом Балкану, наметнули су се:

- старост и
- лепота (обликовања) предмета.²¹⁶

Укључивање естетских критеријума, које је подразумевало визуелно обликовање предмета – форму и/или украшавање – сводило је избор на репрезентативне примерке предмета, а у ту категорију су сврставани најлепше обликовани а не најчешће коришћени предмети. Тако је избор, по правилу, падао на: ритуалну и свечану одећу, намештај, покућство, све до раскошно украшене коњске опреме и сточарског инвентара из богатијих кућа.²¹⁷ Арсеновићева – у суштини просветитељска – идеја о сакупљању знања да би се оно пренело другима у циљу подизања нивоа образовања, а тиме и побољшавања општих услова живота, наравно да није била у сагласности са таквим ставовима, па није ни наилазила на разумевање.

Како у местима у којима је радио Арсеновић није наилазио на одзив којим би био задовољан, настојећи да забележи и опише што више предмета традиционалне

²¹⁶ Љ. Гавриловић, „Етнографска музеологија“: да или не?, Рад Музеја Војводине 46, Нови Сад 2004, 317-320.

²¹⁷ Ово се не односи само на богатство у данашњем смислу речи. Пример: у породицама са више чланова жене су имале више времена да се баве ткањем и украшавањем одеће и текстилија, па су њихови производи били лепше обликовани, јер је у њих уложено више времена и рада. Исто важи за дрводељске производе и сл.

материјалне културе, Арсеновић се обраћао окружним властима за помоћ:

„Пошто се овде, у Ћуприји, за ту цел слабо материјала налази, долазим Вашу Поглавитост учтиво молити, да би у виду Министарствени потребах код Г. срезког Начелника посредовати изволели, да ми он у његовим срезким селима диферентног материјала од тканинах, везова и уметничко израђени стари обртнинах, као и културно хисторичких предмета које су у Србији пронађени и за земљу својствени изнађе, и одмах једну партију за другом општинском поглаварству у Ћуприју пошаље!

Сви ти предмети, послат ће ду се истим путем натраг, чим ја моју студију над њима свршим ...

... ако когод жели који предмет музеју поклонити, примам са благодарношћу под именом поклонитеља и прокуратора. (Коих ће име у Збирки музеја за сва времена убележено остати!-)“.²¹⁸

У прилогу писму достављен је предлог формулара од *Инвентарног Записника*, у који би се уписивали подаци о свим предметима. Он има рубрике:

„Текући број;
Дан набавке;
Име од предмета и од какве је материје;
Име и место власника;
Примедба;

²¹⁸ *Писмо*, Ћуприја, 4. септембар 1886. године, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

Дан када је натраг вратит“.²¹⁹

и не тиче са описивања предмета какво би одговарало музејском инвентару, него идентификације сличне много каснијој Књизи улаза музејских предмета.

За предмете који су поклоњени, Арсеновић је предвидео да се

„сваки добијени предмет, има ... подобним начином описати исто тако, његов текући број ... на парче папира обележити и са чијодом утврдити тако да сваки предмет из инвентара на себи свој Број носи“,²²⁰

из чега се види да је Арсеновић имао јасну представу о томе на који начин треба водити музејске евиденције и успоставити везу између предмета и документације која га прати.

Како би грађани знали која врста предмета занима Арсеновића, он је сматрао да их треба упутити отварањем етнографских изложби које обухватају разнородан материјал, као и пратећим предавањима, пажљиво прилагођеним социјалним, имовинским и интелектуалним категоријама становништва, за које је Арсеновић припремао различите програме. Тиме је показао да је јасно схватао оно што ће, много касније, постати маркетиншка идеја обраћања различитим циљним групама, као и потребу успостављања посебних односа са различитим сегментима публике, што се тек током последњих деценија развија у оквиру „нове музеологије“.

²¹⁹ *Loc. cit.*

²²⁰ *Loc. cit.*

Посебну пажњу Арсеновић је посветио раду с ученицима, што представља један од првих покушаја популаризације бављења традиционалном народном културом и образовања покољења које ће прикупљање материјала за попуну музејских збирки сматрати својом дужношћу, а бележење података о традиционалној култури значајним и корисним послом. Целокупан овај пројекат Арсеновић сматра неопходним

„Како би се једном и ми Срби са осталим Европским напредним народима успоредити, и себи на радничком пољу, материјално благостање и сталну будућност утемељити могли.“²²¹

Из ове његове изјаве потпуно је јасан његов просветитељски став – свако учење, па и оно о нашој традицији, неопходан је предуслов за економско, а тако и опште друштвено напредовање.

Да би остварио што боље резултате, Арсеновић се обраћао општинама да му дају писмене податке о броју занатлија, структури заступљених заната, њиховој развијености, процену да ли занати и „кучевна индустрија“ напредују или не, као и предлоге шта би требало учинити да се оствари напредак „по захтеву овог времена“.²²²

Резултати Арсеновићевог рада током лета 1886. године виде се из *Инвентара од испитаних предмета у Јагодину Параћину и ћуприји по Николи Арсеновићу 1886*

²²¹ *Loc. cit.*

²²² *Писмо Славној градској општини у Јагодину*; Јагодина, 5. јуни 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

г., који је део његовог извештаја Министарству народне привреде, а који је обухватао 57 разнородних предмета:²²³

Број инвентара:	1
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Аша
Дан када је донешен:	24/6
Техника:	на црвеној чоји са разнобојном чојом, вуницом и златом лепо израђена
Име и место власника:	Ћика Маринка из Кумадра у Србији
Продаје ли или је поклонио?:	купио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Н. Арсеновић
Дан када је натраг вратит:	24/6
Примједба:	кажу да је у турском рату 1804 г. од турског паше заробита и у обитељи сачувата

Број инвентара:	2
-----------------	----------

²²³ Подаци су наведени онако како их је Арсеновић забележио у *Инвентару*, укључујући грешке у ортографији.

Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Фишеклија
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од јаке црвене коже са ситним убодицама изшарана
Име и место властника:	Мите Аврамовић кафеџије у Ја- годину унука кнеза Милете Радојковића
Продаје ли или је поклонио?:	поклони
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Мита Аврамовић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	кажу да ју је кнез Милета у турским ратовима собом носио

Број инвентара:	3
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Мазалица за оружије
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од месинг плеха гравирана, на стражњој страни ожом преобу- чена
Име и место властника:	Мите Аврамовића кафеџије у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Мита Аврамовић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	кажу да је и ова у турским ра-товима суделовала

Број инвентара:	4
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Узенђија
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од жутог месинга са лепим ша-рама гравирана
Име и место власника:	Мите Аврамовића кафеђије у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Мита Аврамовић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	кажу да су ју нашли у земљи код орања у Јагодину

Број инвентара:	5
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Узенђије

Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од Дамаска са белим пластичким бобицама украшене и чисто уметнички израђене
Име и место власника:	кажу да су нађене по кнезу Милети Радојковићу и у фамилији сачувате
Продаје ли или је поконио?:	продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Мита Аврамовић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	нађене у земљи у Тодоровој кули у Сталаћу, (у) крушевачком округу

Број инвентара:	6
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Синија (Софра)
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од бакра калаисана и са лепим црним шарама гравирана има 46 Центиметара промерне ширине
Име и место власника:	Стане удове Јакова Крстића у Јагодину

Продаје ли или је поклонио?:	продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Стане Крстичке у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	

Број инвентара:	7
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Оклоп
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	није читав и није нитован него обичним драгом нецован
Име и место власника:	Танасије Марковића трговца у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	продаје и ишће 1000 динара за њега
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Танасије Марковића у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	нема никакову вредност

Број инвентара:	8
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Пешкир

Дан када је донешен:	5/7
Техника:	на старом садибезу са разнобојном свилом лепо извезен
Име и место власника:	Наталије Тодоровић у Јагодину
Продаје ли или је поконио?:	продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Наталија Тодоровић
Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	

Број инвентара:	9
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Зубун (ћурдија)
Дан када је донешен:	5/7
Техника:	од белог кучевног сукна, са црвеном жутом, плавом и црном вуном на котурове и звезде лепо извета
Име и место власника:	Савке Пиндићеве у Јагодину
Продаје ли или је поконио?:	за 2#
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Савке Пиндић у Јагодину

Дан када је натраг вратит:	5/7
Примједба:	кажу да га је Савкина баба у селу Багрдану кад је девојка била за себе направила и носила.

Број инвентара:	10
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Нађак од Темерлана Хана Татарског
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	од дамаска са срмом лепо исшаран. Држаље је од јавора са жути карикама оплетен
Име и место власника:	Г. Атанасија Ивановић чиновник у пензији инаће Араћлија у Јагодину
Продаје ли или је поклатио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклана:	Ата. Ивановић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	

Број инвентара:	11
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Успомена новац од Карла Великог
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	велик као медаљон од бакра добро позлаћена

Име и место власника:	Драгутин Тодоровић учитељ у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Драгутин Тодоровић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	на једној страни Карло Велики на коњу а на другој многобројна ратна војска (мало је окрњен)

Број инвентара:	12
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	од садибеца на форму ћардака и лађе са свилом лепо навезен
Име и место власника:	Драгутин Тодоровић учитељ у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Драгутин Тодоровић у Јагодину
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	

Број инвентара:	13
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Печат кнеза Лазара
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	на првеном воску истиска
Име и место властника:	Драгиња Стојковић у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонила
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Драгиња Стојковић
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	

Број инвентара:	14
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Аша
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	од црвене чоје са бело сивкастом чојом, вуницом и златом лепо извезена
Име и место властника:	Милоје Јовановића началника у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Милоје Јовановић
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	Ту је ашу заробио Јован Обреновић од неког турског паше у времену рата око Љубића после за тим ју је Јован своме пашенову Сими Мајданцу поклонио

Број инвентара:	15
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Куршумлија
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	од црне коже са покровцом од плаве чоје и вишњикастим фронцлама накићена
Име и место власника:	Милоје Јовановића началника у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Милоје Јовановић
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	фамилиарно наслеђство обитељи Јовановић

Број инвентара:	16
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Силав (Силаје)
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	од јаке црвене коже у шлемовима са златом лепо извезено
Име и место властника:	Милоје Јовановића началника у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Милоје Јовановић
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	

Број инвентара:	17
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Силав (Силаје)
Дан када је донешен:	8/8
Техника:	на површном капку у шлемове извезен
Име и место властника:	Милоје Јовановића началника у Јагодину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Милоје Јовановић
Дан када је натраг вратит:	8/8
Примједба:	

Број инвентара:	18
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од садибеца са свилом проткивен лепо са бришимоом и златом налик на лозу и крушчице извезен
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	19
-----------------	-----------

Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од садибеца преткиван белом свилом и разнобојном свилом извезен на форму лозе
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	20
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	везен са свилом у 4 пукета
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	21
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Мушка кошуља
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од беза свиленим ћерћелијама, напред са порубима лепо израђена
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поконио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	22
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Застираћ (чаршав за трпезу)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	ћерћелија са ситним и крупним пантликама памуком уткана
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поконио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	23
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Једна пола простираћа за кревет
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од памучног беза преткиван с вуном у ћерћелијама
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину

Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	24
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Један комад беза памучног
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	ткан у двојним ситним ћерћелијама
Име и место власника:	Миле Бранковићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Миле Бранковић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	25
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Фишеклија од старих времена
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од црвене коже са златном гра- ном везена
Име и место властника:	Јованће Динић трговац у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Јованће Динић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	26
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Комат платна (беза)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од памука ткан, ублизо три жице ћерћелија
Име и место властника:	Јованће Динић трговац у Параћину

Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Јованће Динић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	27
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Комад платна за креветски простираћ
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од бега, преткиван са вуном у крупне ћерћелије
Име и место власника:	Јованће Динић трговац у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Јованће Динић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	28
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Комад платна за креветски простираћ
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од танког беа с крупном ћер-ћелијом ткан
Име и место власника:	Јованће Динић трговац у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Јованће Динић
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	29
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Учкур (гаћњак)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од куповног вапер платна на крајевима извезен са жанилом и златом

Име и место властника:	Г. Анђе Аранђеловићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	А. Аранђеловићка
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	30
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	са црвеним памуком преткиван на левле ткан
Име и место властника:	Г. Анђе Аранђеловићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	А. Аранђеловићка
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	31
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	памучни ткан на левле
Име и место власника:	Г. Анђе Аранђеловићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	А. Аранђеловићка
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	32
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Простираћ за намештени кревет
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од садибеца са крстаним цветићима црвеним памуком пред-ткиван
Име и место власника:	Г. Анђе Аранђеловићке у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	А. Аранђеловићка
Дан када је натраг вратит:	19/8
Примједба:	

Број инвентара:	33
Име сабираћа:	Софија Динићка учитељка 2. разреда у Параћину
Предмет:	Учкур (гаћњак)
Дан када је донешен:	19/8
Техника:	од куповног платна на крајевима свиллом извезен
Име и место власника:	Јованће Динића трговца у Параћину
Продаје ли или је поконио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Ј. Динић
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	од бр 20 до 33 примила све те предмете натраг Софија Динић учитељка 2 разреда у Параћину с.р.

Број инвентара:	34
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од садибеца на каранфил бокоре са свилом и златом лепо извезен
Име и место власника:	Јелене М. Радовановић у Параћину (удовица)
Продаје ли или је поконио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	35
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Првлака за подглавац
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	лепо штикован на гране и тицом кукавицом
Име и место власника:	Јелене М. Радовановић у Параћину (удовица)

Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	36
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	чилима од вуне
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	лепо плетен у црним и црвеним пругама које су извезене лепим цвећем
Име и место власника:	Јелене М. Радовановић у Параћину (удовица)
Продаје ли или је поклонио?:	не продаје
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	37
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Велика арнаутска пушка
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	сребром окована и особито лепим шарама накићена
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	обећала је поклонити
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	38
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Велики златом везени чурак
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црвене чоје, богато са златом извезен и лисићом кожом постављен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину

Продаје ли или је поклонио?:	обећала је поклонити
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	39
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	чаршав (велики за кревет)
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црне чоје около наоколо са лепи галоном у средини јашећом девојком на коњу са берлинском вуницом уметно извезен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	40
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Велике женске чарапе
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од беле вуне штрикане и са лепим гранама берлинском вуницом везене
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	41
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од садибеза на саксија гране са разнобојном свилом лепо извезен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину

Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	42
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Покровац за астал
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од вишњикастог сомота врло уметно наоколо са свилом и вуницом у разним бојама извезен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	43
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Јастучић (подглавчић)
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црног сомота са златним ш- љокицама на венце лепо извезен
Име и место властника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	

Број инвентара:	44
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Кожна чутура
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од жутог јухта врло вештачки урађен
Име и место властника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	ту је чутуру татар Богдан увек собом на пут носио

Број инвентара:	45
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Мало јастуће (подглавчић)
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црне вуне исплетен и са жанили вуницом у разним бојама извезен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	46
-----------------	-----------

Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Мушки ђамадан
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црне кадифе са широким златним партом и уским везом наоколо извезен
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поконио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	47
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Палошина
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	сребром окована са турским словима исписана и у средини сажљебита
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину

Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	48
Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Мушко ђубе
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	од црне чоје лепо са вишњикас-тим свиленим гајтаном пошивана
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	49
-----------------	-----------

Име сабираћа:	Захарија Петковић парох у Параћину
Предмет:	Мушке потуре
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	Од плаве чоје лепо са вишњи-кастим гајтаном и златом извезене
Име и место власника:	Наталије удове Димитрија татар Богдановића у Параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	30/8
Примједба:	од. бр. 34 до 49 примио све те предмете натраг Захарија Петковић парох у Параћину с.р.

Број инвентара:	50
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Велико огледало
Дан када је донешен:	20/8
Техника:	Оквир е од липовог дрвета и са кленовим и растовим лишће у дрворезу изведен
Име и место власника:	Јована Андрића магационера Дувана у параћину
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	51
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Комад беца
Дан када је донешен:	3/8
Техника:	од памука у 2 нити ткан на ћерклију у два зуба
Име и место власника:	Драгиње Тодоровић у ћуприји
Продаје ли или је поклонио?:	

Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	52
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	3/8
Техника:	од куповног платна (беза) у три гране са жанилом лепо извезен
Име и место властника:	Драгиње Тодоровић у ћуприји
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	53
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	чаршав преко кревета
Дан када је донешен:	9/8

Техника:	преткиван црном вуном и памуком на пантликe и широке парте лепо вуницом штикован
Име и место власника:	Милице Цветковић у ђуприји
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	54
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Два мала јастука
Дан када је донешен:	9/8
Техника:	на преткиваном црном вуном са разнобојном вуницом лепо штикована
Име и место власника:	Милице Цветковић у ђуприји
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	

Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	55
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Пешкир (убрус)
Дан када је донешен:	9/8
Техника:	у левне уткан на садибезу (стари рад)
Име и место власника:	Миличав Ристића у ђуприји
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	56
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Нишеклија са чилом за посипање пушке
Дан када је донешен:	9/8
Техника:	од црвене коже златом извезена

Име и место властника:	Милисав Ристића у ђуприји
Продаје ли или је поклонио?:	поклонио
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	Милисав Ристић
Дан када је натраг вратит:	
Примједба:	

Број инвентара:	57
Име сабираћа:	Н. Арсеновић
Предмет:	Пет комада одузетих шкица на- кита
Дан када је донешен:	9/8
Техника:	везовах из кучевне индустрије (врло лепих)
Име и место властника:	
Продаје ли или је поклонио?:	
Име продавца или поклонитеља и дан поклона:	
Дан када је натраг вратит:	

Примједба:	ове треба истом на чисто пре- радити. (то је све што је вредно било да се одузме.)
------------	---

Као што се види, у рубрици „техника“ Арсеновић је бележио опис предмета и материјала од кога је предмет направљен. У складу са својим занимањем за обликовање и орнаментуку, посебну пажњу је посветио начину украшавања предмета, тако да се на основу његових описа украшавања и данас понекад може наслутити о којим се врстама орнамената ради. У Арсеновићевом инвентару појављују се и веома стари предмети, као што су пешкири везени свилом, о чијем постојању на територији Србије до сада није било података нити су сачувани у музејским збиркама, а очито су осамдесетих година XIX века још постојали, иако је могуће да су већ тада били ван свакодневне употребе.

Функција предмета није наведена као посебна категорија, вероватно због претпоставке да се она подразумева. Међутим, Арсеновић повремено у оквиру рубрике „предмет“ наводи и функцију, уколико сматра да она није довољно јасна. Тако су „Мазалица за оружје“, „Застираћ (чаршав за трпезу)“ или „Простираћ за намештени кревет“ наведени као називи предмета, иако је ту очигледно забележена и њихова функција. Ни овде, као ни на акварелима, Арсеновић није бележио етничку или конфесионалну припадност власника предмета.

У рубрици „примједба“ Арсеновић наводи различите податке – процену вредности предмета, историјат према казивању власника предмета и слично – и она је исцрпнија и детаљнија када је он лично узимао податке од

власника предмета, него када је бележио податке о предметима које су му донели други „сабираћи“.

Није потпуно јасно чему је служила рубрика „Дан када је натраг вратит“, која је попуњена и за предмете за које је наведено да су поклоњени, из чега би се могло закључити да је Арсеновић само прикупљао податке о свим предметима који су, по његовом мишљењу, занимљиви и вредни да се нађу у музејским зиркама, а да је предмете које власници желе да поклоне Музеју требало накнадно преузети. У прилог овоме говори и чињеница да се ови предмети не појављују у збиркама Етнографског музеја, нити у документацији Народног музеја постоји било какав траг о њима, што значи да никада нису били откупљени или набављени на неки други начин. Овај Арсеновићев *Инвентар* заправо је нека врста претходног пописа покретних културних добара која су се у том тренутку могла наћи на терену. Данас можемо само да жалимо што овај његов предлог није наишао на разумевање, јер би нам документација те врсте дала низ података о реалном стању материјалне културе у српском селу тог периода, много ширих но што су они којима, и поред коришћења свих врста извора, данас располажемо.

Начин на који је био устројен овај инвентар указује да је Арсеновић имао јасну представу о музеолошком раду, не само у складу са музеографским представама његовог времена, већ и далеко напреднију. Наиме, када се његов *Инвентар* упореди с првим познатим музејским инвентаром из 1848. године – *Списак ствари Музеуму*

србском принадељењу²²⁴ – види се велики напредак у начину прикупљања података о предметима, који су откупљивани или само уочени и забележени на терену, па је у том смислу Арсеновићево виђење на који начин треба прикупити податке о предметима, далеко ближе данашњем музеолошком раду него самим почецима музеологије у Србији.

С обзиром на чињницу да се у инвентару осим њега као „сабираћи“ појављују и „Софија Динићка учитељка“ и „Захарија Петковић парох“, Арсеновић је очигледно успео да анимира изванредан број људи који су били довољно образовани да схвате и да је активно подрже његову идеју о начину прикупљања предмета. Уосталом, та идеја се није разликовала од начина на који је сакупљано усмено народно стваралаштво или правни обичаји,²²⁵ само је пренета са казивања на предмете. Међутим, како је сакупљање предмета за музеј, поред добре воље, подразумевало и новац, додатну организацију откупа и преношења материјала у музејске збирке, тај посао је био знатно компликованији, те није ни чудо што није уродио плодом.

Посебно је значајна чињеница да је Арсеновић, у складу са својим опредељењима, изгледа прикупљао не само старе и репрезентативне предмете, који су били издвојени коментарима у напомени, него и оне који су се

²²⁴ Ј. Поповић, *Стање Србсконародног музеума*, Гласник Друштва србске словесности I, Београд 1846, 174-183 и Б. Дробњаковић, *Први наши музејски инвентар*, Музеји 3-4, Београд 1949, 35-46.

²²⁵ Зборних правних обичаја В. Богишића, сакупљан је по потпуно истом принципу. V. Bogišić, *Zbornih sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena, Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga*, JAZU, Zagreb 1874.

свакодневно употребљавали. Јастучић, столњак, постељина, делови мушке одеће – све су то били предмети који су били употребљавани у свакодневном животу људи који су их приложили. Тиме је Арсеновић и у пракси остао доследан својој идеји да је знање о материјалној култури неопходно као основ за даље учење. По његовом уверењу, а то знање је подразумевало познавање онога што реално постоји као материјална основа људског живљења, а не само старих и репрезентативних примерака ношње, накита и покућства, чиме је такође показао да је био знатно испред свог времена.

Изложбе

У складу са својим просветитељским деловањем, Арсеновић је, као „власник техноматске и етнографске збирке“, настојао да организује и изложбе својих радова као и прикупљеног материјала, сматрајући да су такве изложбе корисне за подучавање народа, али и као даљи подстицај за прикупљање предмета из народне културе. Несумњиво је такав концепт изложби, који се са њим први пут јавља у Србији, усвојио под утицајем *Land* (Земаљских) изложби, веома модерних у Аустро-Угарској у то доба, као и светских изложби у Бечу и Паризу, на којима су јужнословенски народни костими и орнаментика привукли велику пажњу. Подаци о изложбама које је, изгледа, организовао у готово сваком граду у коме је боравио, веома су фрагментарни, тако да је готово немогуће реконструисати све Арсеновићеве изложбе ове врсте.

Арсеновић је, већ, за светску изложбу у Бечу 1873. године, послао свој акварел *Херцеговачка свадба*,²²⁶ на којем је приказана свадба Стеве, сина Вука Врчевића, аустро-угарског конзула у Требињу, 15. фебруара 1872. године. Он није навео да ли је акварел био прихваћен и приказан на изложби или није. С друге стране, Арсеновић се жалио да је захваљујући „хрватској способности, да се радо ките туђим перјем“ слика „узурпирана“ и враћена тек након осам година, у оштећеном стању и без икакве накнаде.²²⁷ По свему судећи, акварел ипак није био изложен, јер један од акварела из његове збирке носи назив *Н. Арсеновић у Дубровнику за време заустављања своје умјетности да не може заступати Бечки излог*,²²⁸ што се може односити управо на неуспешан покушај учешћа на Светској изложби у Бечу.

Постоје подаци да се Арсеновић 1875. године обратио панчевачком Магистрату са молбом да му се

„на неколико дана уступи мађистратска дворана, ради изложбе поменуте збирке“,²²⁹

што му је, 3. фебруара, одобрено. Међутим, даљих података о тој изложби нема: панчевачки *Banater Post*, недељни

²²⁶ ЕМ ил. 1100.

Подаци о учешћу на изложби у Бечу: *Separat Beilage zur ersten Auflage des Arsenović'scen südslavisch-orientalischen Ornamenten-Atlas und tehnomatischen Lehrcompendium*, Budapest, 3. juni 1883, ЕМ ил. 1574.

²²⁷ „... aber leider durch eine kroatische Capacität, welche sich gerne mit fremden Federn zu schmücken pflegt, usurpirt und mir mit hartem Mühe erst nach Verlauf von 8 Jahren in stark abgenützem Zustande ohne irgend welche Entschädigung, neuerdings als mein Eigentum retournirt.“ Ibid.

²²⁸ ЕМ ил. 773.

²²⁹ Историјски архив Панчево, Магистрат, бр. 536 од 3.02.1975.

лист за политичке, социјалне и пољопривредне интересе,²³⁰ бавио се једино привредним изложбама, док га овакве нису занимале, а *Панчевац*, лист који је био заинтересован и за популаризацију народне, пре свега српске културе, те године није излазио.

Исте, 1875. године, Арсеновић је организовао и своју прву изложбу у Београду, која је, по досадашњим подацима, прва етнографска изложба у Београду и Србији уопште. Изложба је носила назив

*Етнографичка и техноматичка изложба Николе Арсеновића од бечких и пеиштанских вештачко-занатлијских друштава са похвалним дипломама увенчана,*²³¹

одржана је у Великој пивари, а била је отворена од 9 до 12 сати пре подне и од 2 до 6 сати после подне. За изложбу се није наплаћивао улаз, али се Арсеновић надао добровољним прилозима:

„Школска младеж у пратњи са својим учитељима, пољоделци и сиромашне занатлије са својом породицом имају бесплатан улаз. – Могућа и интелигентна публика моли се учтиво, да би по

²³⁰ Д. Ранков, *Библиографски преглед листова и часописа штампаних у Панчеву у периоду од 1868. до 1941*, Информатор 17, Историјски архив Панчево, Панчево 1883, 77-80, 84-85.

²³¹ *Плакат изложбе*, штампан у Штампарији браће Јовановића у Панчеву, ЕМ ил. 1573. Арсеновић је, вероватно, у Панчеву штампао већи број плаката на српском и немачком језику, који су му служили за изложбе у разним местима, јер је простор предвиђен за место и време одржавања изложбе накнадно попуњавао руком.

могућству своме добровољне прилоге за изложбене трошкове допринети благоизволела.“²³²

Захваљујући сачуваном плакату, јасно је да је ту био изложен материјал који је касније Краљевина Србија откупила за Народни музеј. Арсеновић је изложбу организовао према својој подели материјала, касније објављеној у *Arsenovičs südslav. orientalischer Ornamenten Atlas und technomatisches Lehrcompendium*, али на плакату наводи само број акварела који припадају *Великом етнографском албуму* (који овде назива само Арсеновићев албум) из кога је приказано 250 акварела, док се број акварела у осталим групама не помиње. Ипак, вероватно је да је овде било изложено свих 300 радова који су, у том тренутку, сачињавали Арсеновићеву збирку.²³³

У периоду од 1881. до 1884. године Арсеновић је, организовао више изложби, јер сâм наводи да су му

„Босанска Влада 300 фр. а в. Хрватске 300 фр, Мађарска 1000 фр. и друге владе подобно награду дале“²³⁴

као помоћ за организацију изложби. Садржај тих изложби тешко се може реконструисати, али је несумњиво да су ту били изложени Арсеновићеви каснији акварели, рађени после 1879. године.

Може се претпоставити да је исти материјал приказан и на изложби коју је Арсеновић, упркос

²³² Ibid.

²³³ За сада нису пронађени коментари о овој изложби у српској штампи.

²³⁴ *Писмо министру просвете и црквених послова*, Београд, 6. март 1884, Архив Србије, МПс, Ф I, р. 115/1885.

материјалним потешкоћама, успео да организује у Београду у току 1884. године. Изложба је три месеца била постављена у сали Велике школе потпуно бесплатно, иако је Арсеновић молио да му се одобри „... бар 100 дуката хонорара ... као што су то, све друге државе радиле ...“²³⁵ Наиме, неспоразум између Арсеновића и Министарства просвете и црквених дела био је управо у томе што је Арсеновић сматрао да *публика има право* да бесплатно разгледа изложбу, а да држава треба активно да учествује у просвећивању својих грађана, макар тако што би сносила основне трошкове, уместо да он сам финансира изложбе без ичије помоћи. Рачун који је Арсеновић послао министру просвете и црквених дела обухватао је трошкове:

„За намештање изложбе са декорациом, даскама, летвама, подвозима, мајсторима, надничарима и.т.д.	40 Дук.Цес.
Трошкови код три месечног излагања	30 "
За размештај изложбе	15 Дук.Цес.
За штету што су деца у изложби направила	5 " „ ²³⁶

На овој изложби био је приказан материјал који је нешто касније исте године заплешен, продат на јавној лицитацији и накнадно откупљен за Народни музеј. Као и друге Арсеновићеве изложбе и ова је несумњиво била од великог значаја за прихватање неопходности да се при-

²³⁵ Писмо Н. Арсеновића Српском Министарском Савету, 25. септембар 1884, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

²³⁶ Писмо Министру просвете и црквених дела, 18. октобра 1886, Архив Србије МПс, Ф I, р. 115/1885.

купљају предмети који су плод традиционалне народне културе, што је резултирало обogaћивањем етнографске збирке Народног музеја из које је касније основан Етнографски музеј.

Изложбе које је Арсеновић током 1886. организовао у Јагодини, Параћину и Туприји биле су другачијег карактера – он, наиме, није више имао аквареле, јер су му сви акварели настали у периоду од 1879. до 1884. године заплешени и продати на лицитацији, а нове изгледа да није радио све до јесени 1886, или нису сачувани. Изложбе постављане по Србији у току лета 1886. године биле су организоване захваљујући сарадњи успостављеној са мештанима, а њихов резултат била је и грађа прикупљена у *Инвентару*. Ту је био приказан разноврстан материјал из традиционалне народне културе, који је Арсеновић успео да набави током рада на терену. Тако су ове изложбе биле прве етнографске изложбе у ужем смислу, а рад на сакупљању материјала за њих може се сматрати и једним од првих теренских етнографских истраживања код нас.²³⁷ У позиву за сакупљање материјала за изложбе Арсеновић наводи да га занимају:

„Народне ношње из старијег и садањег доба; покућанство; посуђе; алати; Старе Ратарске справе и ... оружја; железне и дрвене радње, које се не налазе на првобитном месту свога одредења, за

²³⁷ Пре Арсенићеве акције прикупљања и евидентирања предмета, био је организован само наменски откуп за Свесловенску изложбу у Москви 1867. године. В. Бижић-Омчикус, *Етнографска изложба у Москви 1867. године*, у: Колекција јесен/зима 1867, Српска колекција из Руског етнографског музеја у Санкт Петербургу, каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд 2005, 32-38.

тим археолошко историски предмети, дрворези, каменорези и.т.д.“²³⁸

Посета изложбама била је бесплатна, а трошкове њиховог постављања сносиле су општине. Трошкови су обухватили само материјал потребан за излагање предмета:

- „1 ... за ексере
- 2 ... три кутије хефтенегла
- 3 ... шест туцета шрафова са квакама
- 4 ... 12 комада велики ексери са квакама
- 5 ... две флашице бојадисаног мастила
- 6 ... један грис етикета
- 7 ... чијода“.²³⁹

Изложба у Параћину била је организована августа 1886. године у просторијама Гимназије, а трошкове набавке материјала неопходног за постављање изложбе, у висини 10 динара и 50 пара динарских, сносила је општина.²⁴⁰

Иако материјал који је прикупљен захваљујући Арсеновићевим изложбама данас може да делује непотпуно и недовољно, несумњиво је да би општа акција коју је он желео да спроведе дала далеко веће резултате. Арсеновићева идеја о оснивању одговарајућег специјализованог музеја који би обухватио занате – и технологију и

²³⁸ *Објава* којом суд у Параћину најављује Арсеновићеву изложбу, 12. августа 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

²³⁹ *Намира*, спецификација трошкова за постављање изложбе у Параћину коју је Арсеновић поднео 21. августа 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

²⁴⁰ *Намира*, 21. август 1886, Архив Србије, МНП-П, Ф. III, р. 3/1886.

производе – а уједно био коришћен и као учионица за нове генерације младих, широко образованих занатлија и данас је изразито модерна и, у много чему, недостигнута.

У сваком случају Арсеновићева изложба из 1875. године несумњиво је, по садашњим сазнањима, прва етнографска изложба у Србији уопште,²⁴¹ а његове изложбе из 1886. прве су етнографске изложбе у ужем смислу, са изложеним предметима материјалне културе а не само ликовним приказима народног живота. Избор предмета који су свакодневно употребљавани у реалном животу посебна је вредност ових изложби. Њихов основни циљ био је да се посетиоцима прикажу предмети традиционалне културе, не зато што су значајни сами по себи, него као основа за проширивање општег образовања – пре свега омладине и занатлија, а затим и целокупног становништва. На тај начин је улагање у памћење и чување традиције замишљено као основ за напредовање и развој занатске привреде, а тиме и целокупног друштва.

²⁴¹ Најстарија до сада позната изложба ове врсте, такође ликовне представе народне културе, је изложба Ђоке Миловановића из 1883. године. Miodrag Jovanović, *Etnografska istraživanja Đoke Milovanovića*, *Etnološki pregled* 19, Beograd 1983, 28-29.

Рекапитулација

Живот Николе Арсенивића, југословенског етнографа како је сам себе звао, а како га, са много поштовања можемо звати и ми данас, и даље остаје непотпуно објашњен.

Период његовог живота пре доласка у Србију познат је само фрагментарно јер је документација која би помогла његову реконструкцију низ година била недоступна због рата, али и због тога што Арсенивић није имао обавезу да се пријављује у местима у којима је боравио на територији Аустро-Угарске, јер је био аустро-угарски држављанин. Арсенивићев живот и рад после доласка у Србију могао се реконструисати са приличном сигурношћу, али ипак остаје још много неразјашњених детаља.

Арсенивићев рад на прикупљању и бележењу народне културе, првенствено одеће обележен је спојем

романтичарског, пансловенског, и просветитељског виђења „традиционалне“ сеоске културе и потребе за његовим бележењем. Уместо разлика, научници и уметници су истицали сличности између појединих јужнословенских народа, група и локалних заједница, третирајући читаву јужнословенску територију као подручје једне културе, што је био и Арсеновићев став. Арсеновићева повезаност са Илирским покретом, иако несумњива јер се види из саме његове делатности, до сада није потврђена, иако постоји могућност његових контаката са Вуковим сарадницима Вуком Врчевићем и Видом Вулетићем-Вукасовићем, који је у време Арсеновићевог боравка у Будви такође тамо живео. Истовремено, идеја да се сазнања о традиционалној култури директно инкорпорирају у образовни систем, који би био основ за даљи напредак и развој друштва, у потпуности је део просветитељског наслеђа.

Остали сегменти Арсеновићеве делатности – настојање да се унапреди образовање занатлија оснивањем специјалних школа, сакупљање података о предметима материјалне културе, организовање етнографских изложби и формирање музеја као интегралног дела образовног система – знатно превазилазе схватања о неопходности таквог рада, како његових тако и наших савременика, а начин реализације тих пројеката и даље је изразито модеран и у много чему до данас недостигнут.

Иако је етаблирана култура, окупљена око Одбора за уметност Српског Ученог Друштва, у време Арсеновићевог рада у Србији подржавала и финансирала ову врсту активности, као што је снимање етнографског материјала које су Ђока Миловановић и Владислав Тителбах спровели у периоду од 1879. до 1884. године, Арсеновић, као независна личност, ван структуре и хијерархије, често

окарактерисан као дилетант због недостатка формалног образовања, осим лепих речи није добио никакву помоћ у раду. Ипак, и поред свих осталих покушаја, он је једини успео да формира целовиту, мада недовршену, слику одевања на Балканском полуострву током XIX века.

Поред тога, по садашњим сазнањима, организовао је прве етнографске изложбе и то не само у Београду као политичком и културном центру, него и у унутрашњости Србије, сматрајући да образовање није привилегија великих центара и да се на прикупљању података о традиционалној култури морају ангажовати не само професионални културни радници, него и широк круг аматера и љубитеља, заинтересованих за национални просперитет. Истовремено, његова концепција образовања занатлија била је далеко испред реалног времена.

Збирка акварела и цртежа коју нам је Арсенивић оставио, а данас се чува у Етнографском музеју у Београду, обухвата приказе костима са већег дела Балканског полуострва. Целокупна Арсенивићева збирка данас садржи 414 радова рађених различитим техникама. Највећи део збирке чине довршени радови: акварели (323), комбинација акварела и цртежа тушем (10), цртежи тушем (18) и гвашеви (3). У збирку улазе и недовршени акварели, које Арсенивић назива скицама (47) и цртежи тушем (9) и оловком (4), који су касније пронађени и придодати збирци, а рађени су као скице за постојеће аквареле.

Иако сви акварели у збирци нису Арсенивићево дело, идеја о формирању збирке је његова, а широко подручје које збирка обухвата превазилази све сличне истовремене колекције. Она је не само илустрација раније познатих података о костиму из тог периода, већ и значајан извор нових сазнања, како о одевању сељака и

грађана широм балканског полуострва у трећој четвртини XIX века, тако и о функционисању локалних заједница у том периоду. Арсеновићеви акварели, коришћени као извор за испитивање костима на различитим нивоима, показују да су они неопходна допуна осталом сачуваном етнографском материјалу, јер нам пружају додатне информације, које не можемо да пронађемо у музејским фондусима, нити у рецентној етнографској грађи. Информације забележене на акварелима и цртежима допуњавају наше знање прикупљено на основу других врста извора и етнографских истраживања из XX века и веома су битне како за упознавање свакодневног одевања током XIX века, тако и за схватање механизма функционисања локалних заједница у том периоду.

Захваљујући својим документарним вредностима: валидности забележених информација, великом обиму материјала и могућношћу релативно прецизног датирања, Арсеновићева збирка је незаобилазан извор од прворазредног значаја за културноисторијска, етнографска и антрополошка истраживања култура Балканског полуострва. Интензивнијим коришћењем овог материјала могу се утврдити и процеси прожимања разноврсних утицаја не само унутар уских подручја, већ и у ширим регионима појединих културних зона, што омогућава боље упознавање историје одевања, али и културноисторијских процеса у целини. Он нам пружа низ нових сазнања о култури из периода када је збирка настала и тако ствара основ за разумевање процеса који су се од тог времена на Балкану дешавали, па, самим тим, и разумевања нашег данашњег времена.

Извори

Музејске збирке

Етнографски музеј у Београду,

1. Ликовна збирка: акварели Карола Поп де Сатмарија, Владислава Тителбаха, Ђоке Миловановића, Анастаса Јовановића
2. Фототека: збирка фотографија из XIX века

Народни музеј, Београд

1. Инвентар ствари Народног музеја

Архивска грађа

Архив Србије

1. Фонд Народне скупштине (НС)
2. Фонд Министарства просвете и црквених дела (МПс)
3. Фонд Министарства народне привреде (МНП)

Архив града Београда

1. Матичне књиге

Историјски архив Панчево

1. Фонд Магистрата

Литература

Arsenovićs südslav. orientalischer Ornamenten Atlas und technomatisches Lehrcompendium, Prachtausgabe, Budapest 1883.

Бижих-Омчикус В, *Етнографска изложба у Москви 1867. године*, у: Колекција јесен/зима 1867, Српска колекција из Руског етнографског музеја у Санкт Петербургу, каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд 2005, 32-48.

Вогјишић В, *Zbornih sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena, Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga*, JAZU, Zagreb 1874.

Valvazor J, *Die Ehre des Hercogtums Krain*, Rudolfswerth 1877-1879.

Влаховић М, *Женска ношња у Београдској Посавини*, Гласник Етнографског музеја V, Београд 1930.

Влаховић М. и Радовић Б, *Ношње Србије у Етнографском музеју у Београду, Акварели Николе Арсениовића*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1954.

Гавриловић Љ, *Грудна марама у женској сеоској одећи београдске околине*, Гласник Етнографског института САНУ XLII, Београд 1993.

- Гавриловић Љ, *Визуелни извори у етнолошким истраживањима*, Гласник Етнографског музеја у Београду 60, Београд 1996.
- Гавриловић Љ, *Женска ношња из београдске околине на акварелима Николе Арсеновића*, Етноантрополошки проблеми 12, Београд 1998.
- Гавриловић Љ, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања Етнографског института САНУ 52, Београд 2004.
- Гавриловић Љ, *Костими из Боке Которске на акварелима Николе Арсеновића*, Гласник Етнографског музеја 66-67, Београд 2005.
- Гавриловић Љ, „*Етнографска музеологија*“: да или не? Рад Музеја Војводине 46, Нови Сад, 2004, 317-325.
- Gross M, *Historijska znanost*, Zagreb 1976.
- Дробњаковић Б, *Први наши музејски инвентар*, Музеји 3-4, Београд 1949.
- Drobnjaković B, *Jedna retka zbirka Etnografskog muzeja u Beogradu*, Umetnost 1, Beograd 1949, 56-60
- Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb 1959.
- Зец Т, *Српске народне ношње*, Из албума Николе Арсеновића, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.
- Zega N, *Zbirka Nikole Arsenovića*, *Narodna starina* 5, Zagreb 1923.
- Zur Geschichte der Kostüme*, München, bez godine izdanja
- Именик места*, Београд 1960.

- Јовановић М, *Народна ношња у Србији у XIX веку*, Српски етнографски зборник ХСII, Живот и обичаји народни 38, Београд 1979.
- Jovanović Miodrag, *Etnološka istraživanja Đoke Milovanovića*, Etnološki pregled 19, Beograd 1983.
- Jugoslavija – auto atlas*, Zagreb 1972.
- Koludrović A, *Ženske varoške nošnje u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji*, Split 1954.
- Korenčić M, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 54, Zagreb 1979.
- Ковачевић И, *Историја српске етнологије I*, Београд 2001.
- Новаковић С, *Српски историјско-етнографски музеј, предлог и нацрт*, Гласник Српског Ученог друштва XXXIV, Београд 1872.
- Orel B, *Slovenska ljudska noša v zbirki Nikole Arsenovića*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-1951, Београд 1953.
- Перуничих Б, *Управа вароши Београд 1820-1912*, Музеј града Београда, Београд 1970.
- Петровић Ђ, *Шкуфија – капица удатих жена на отоку Мљету*, Гласник Етнографског музеја 54-55, Београд 1991.
- Попов Ч, *Немирне године и везивање за Аустро-Угарску*, у: Историја српског народа VI/1, Београд 1983.
- Поповић Ј, *Стање Србсконародног музеума*, Гласник Дружтва србске словесности I, Београд 1846.

- Прошић-Дворнић М, *Одевање у Београду од 1878. до 1915. године*, рукопис, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду, Београд 1985.
- Прошић-Дворнић М, *Женско питање у Србији крајем XIX века и почетком XX века и лист „Домаћица“ у Србији (1879-1914)*, Гласник Етнографског института САНУ XXXIX, Београд 1985.
- Прошић-Дворнић М, *Покушаји реформи одевања у Србији током XIX и почетком XX века*, у: Градска култура на Балкану 2, Посебна издања Балканолошког института САНУ 36, Београд 1988.
- Radauš-Ribarić J, *Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri*, rukopis, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1965.
- Ранков Д, *Библиографски преглед листова и часописа штампаних у Панчеву у периоду од 1868. до 1941.*, Информатор 17, Историјски архив Панчево, Панчево 1883.
- Тешић В, *Школе и настава*, у: Историја српског народа VI/ 2, Београд 1983.
- Тројановић С, *Српској Краљ. Академији Наука*, Годишњак САНУ XX, Београд 1906.
- Fisković С, *Slikar Vićko Poiret*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, Split 1959.
- Foretić V, *Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split 1958.

A Yugoslav Ethnographer Nikola Arsenović

The Life of a Yugoslav ethnographer, Nikola Arsenović, remains undisclosed to this day. His life and whereabouts before his relocation to Serbia is known only in fragments as the data and records were unavailable for a long time, due to war. By being an Austro-Hungarian citizen, Nikola did not have an obligation to report to the officials, therefore this period of his life remains obscure. Still, his life and work after his arrival to Serbia can be reconstructed with some confidence, though many details will remain unknown.

He was born in Retfala, near Osijek in 1821 or 1822. It is in Osijek that he had finished elementary school and later on attended a school for tailors. As a young apprentice, he traveled to Budapest and Vienna, to gain specialization in the craft, with occasional trips to Paris and Germany. He was away from his home country for some seven years, and upon his return to Vukovar he married, and opened a big tailor's shop. It is not possible to determine at what point in time he decided to change his relatively safe and quiet life. Namely, Arsenović left Vukovar in 1866 or 1867 and commenced to paint and draw folk costumes in Croatia, Slovenia, Srem,

Croatian coast, Dalmatia, Istria, Montenegro and Herzegovina. He did so at his own expense, making his living by painting, tailoring and sewing. We cannot determine the reason that made Arsenović to leave his family and relatively secure existence in exchange for the job that was almost a bite too big for him to chew – the job did not afford enough money for him to make even a basic existence.

There are several possible assumptions:

- he was influenced at an early age by the work of Georgije Hadžić “Prosti opis sveceloga zemljepoznanja”
- In Vukovar, or at one of his trips he had met people that proclaimed the ideas of Illyrian movement, influencing Arsenović to embrace a romanticized dream that urged for in-depth learning and preservation of a folk culture, which in turn influenced him to take on an adventure that will last until the end of his days.
- On one of his trips to Dubrovnik, Arsenović had met a librarian and print-press owner Petar Franja Martekini from Dubrovnik (Arsenović will stay in touch with Martekini’s associate Salvador Kosić until 1873), who influenced Arsenović deeply and caused his to embrace a totally new activity that will change his life forever.

In the period of 1868-1870, Arsenović had traveled and lectured throughout Vojvodina; he constantly tried to convince schools, cultural and craftsmen associations, representatives of educational, church and state officials, to open specific vocational schools for crafts. He arrived in Belgrade in January 1875 from Vienna at the expense of prince Milan Obrenović. This period witnessed Arsenović’s frequent travels from Austria to Serbia and vice versa; he never parted with his collection of works. The Ministry of

Education of the Kingdom of Serbia bought off the first part of his collection – the water color works in 1879 but never made the full payment; the second part of the collection was sold at the bid where his whole property was sold in order to pay his debts.

The water-colors from Dalmatia, Boka, Montenegro, Slovenia and parts of Croatia were created in between 1866/67 and 1873; the dating is certain since the works were made in cooperation with a Dubrovnik based painter Kosić, with whom Arsenović kept contact until 1873. The water colors, regarded by Arsenović as sketches, were created after that period. The 14 sketches from Croatia probably date from his trip to Croatia in 1879. The 8 water colors from Vranje and the surrounding areas could be from the same period. The water colors from Negotin and Zaječar areas probably belong to the same time period. The rest of the works, including water colors from Belgrade and its surroundings, were created most probably in 1886.

Arsenović died in July 18, 1887 out of brain stroke in General State Hospital in Belgrade, alone and abandoned, surrounded by beggars, prostitutes and invalids, just like any other person from the poor city population. He was buried in July 19 on the New Belgrade cemetery, and his grave was destroyed during the cemetery renovation.

The Arsenović's work in collecting and recording folk culture, primarily dress, was marked by a combination of romanticism, pan-Slavic, and enlightenment perspectives on "traditional" rural cultures. Instead on focusing on local differences, many scientists and artists emphasized the similarities among certain south Slavic peoples, groups and local communities; the whole territory came to be regarded as an area of one culture. This was also Arsenović's attitude. His

connection with Illyrian movement could not be confirmed with certainty, although seemed to be present, at least judging from his activities. It is probable that he kept some connections with Vuk's associates, Vuk Vrčević and Vid Vuletić-Vukasović, the later residing in Budva at the time of Arsenović's visitation. At the same time, the idea to incorporate the knowledge of traditional cultures in educational system, as a base for further development of the society, is truly a part of the enlightenments inheritance. The rest of Arsenović's activities: his efforts to improve craftsmen educational level by introducing vocational schools, gathering data on material culture, arrangements of ethnographic exhibitions and museum foundations as an integral part of the educational system, overcome at large the general understanding on necessity of such a work, and the realization of these projects still remains astonishingly modern even to this day.

In an official letter to the Ministry of Education in 1886, Arsenović argued for foundation of a new type of school: Technological-Scientific Institute for craftsmen. Such schooling, he argued, should last for two years, and students should have courses in mathematics, geometry, especially trigonometry, drawing, geography, trade geography, cultural history, physics, chemistry and accounting. In addition, the students would attend Craftsmen Museum and various equipped workshops, to gather more knowledge from the teachers who would be capable of teaching in the course of the latest technical achievements. According to the proposal, the Craftsmen Museum, as an integral part of schooling, would represent something in between modern technological and ethnographic museum; such museum would serve to store data on the latest world technical-technological developments, as

well as data on traditional crafts, folk art work, and objects reflecting folk tradition.

Arsenović tried to collect data on objects that deserved to be kept in the museum; he collected detailed account on such objects, their origins, details of their owners and their readiness to donate or sell the objects. He managed to persuade a number of educated people to support his ideas; the idea did not differ from the way he collected oral traditions or customary laws, it was just transmitted from narratives to objects. Nevertheless, the collection of the objects and data required, other than a good will, some money and transfer to the museum collections, therefore, it is not a surprise that he had failed. However, it is clear that he had a solid knowledge on museum methodology; his data inventory show that he was even perhaps ahead of the 19th century museum methodology. In fact, when we compare his Inventory of the objects from Jagodina, Paraćin and Čuprija from 1886, with the first known Serbian museum inventory from 1848, it becomes clear that his methods were far more developed and modern, even comparable to museums methods today. Especially important is the fact that Arsenović, in accordance with his own beliefs, collected not only ancient and representative objects, but also objects for everyday use. Small pillows, tablecloths, beddings, parts of men dress that he collected – all were meant for everyday usage. This just shows that Arsenović stayed devoted to his idea even in practice – that the knowledge on material culture is really necessary as a basis for further understanding, and that all objects that exist as a material base for human existence should be included, in addition to rare and representative objects of dress, jewelry and house items. And although today, the material he collected (the objects or just notes about them) could seem partial and incomplete, it is nevertheless clear that his action, were he managed to

accomplish it, would provide much better results. This is especially true for his idea on the specialized museum encompassing crafts – and also technology and products – that would teach generations of young, broadly educated craftsmen. This idea seems especially modern and unsurpassed even today.

In addition, Arsenović organized first ethnographic exhibitions not only in Belgrade but in provinces as well. He held that education is not a privilege of the large centers, and that data collecting on traditional cultures should include not only professionals but a wider circle of amateurs and devotees to national prosperity as well. His exhibition of water colors from 1875, is without doubt, the first known ethnographic exhibition in Serbia, while the exhibitions from 1886 included water colors on folk life and objects of material culture.

The display of the objects for everyday use definitely represents a special value of these exhibitions. The aim was to display the objects of traditional culture, not because of their value per se, but because they could serve as a basis for broader education for the youths, craftsmen and general population. This investment in memory and preservation of the tradition was to serve as a basis for further development of craft industry and population in general

In his efforts, Arsenović was supported by some established cultural institutions, such as Council for Arts of the Serbian Educational Society; for example, in 1879-1884, Đoka Milovanović and Vladislav Titelbah recorded ethnographic material that Arsenović collected. However, Arsenović was not a part of the establishment and hierarchy, and as an independent person he was often characterized as an amateur due to his lack of the formal education, and most often than not, he received only words of support and no money or help

for his work. Yet, in spite all other later efforts, he was the only one who succeeded in forming all-encompassing, though partial, representation of the dress and costume from the Balkan Peninsula during the 19th century.

The collection of water colors and drawings he left behind is kept today in Museum of Ethnography, Belgrade, and the collection comprises motifs from most parts of the Balkan Peninsula. The whole collection contains 414 works in various techniques. The largest part of the collection makes water colors (323), then various drawings in water color and ink (10), ink drawings (18) and art wash drawings (3). The collection also includes some incomplete water color works, called sketches (47), various drawings in ink (9) and pencil (4) that were discovered later and added to the collection. Due to the disappearance of a certain number of the water colors, it is impossible to determine the full scope of his collection. Not all water colors in the collection were painted by Arsenović; nevertheless, the idea of creating the collection was his own and the area encompassed overcomes all other similar and contemporary collections. The collection, beyond being a mere illustration on the known costume, stands for as a source of a potential new knowledge on mode of dress and way of life in the Balkans in the third quarter of the 19th century. The Arsenović's water colors are being used for various analysis on the dress and they represent a necessary addendum to the recent ethnographic material since the collection contains many data unavailable otherwise. The collection supplements our knowledge and data obtained through other sources and ethnographic research in 20th century, and as such the collection is very important for our understanding on mode of dress and local communities from the given period. The collection hence has the major value for historical, cultural,

ethnographic and anthropological inquiries on cultures of the Balkan Peninsula.

An intensive research of the collection could determine various processes of intertwining influences within wider areas of the particular cultural zones, which would in turn enable better understanding of a history of dress as well and of historical and cultural processes and cultures in the given time period. This is the necessary condition for understanding the Balkans in the past and present.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39:929 Арсеновић Н.

Гавриловић, Љиљана

Југословенски етнограф Никола Арсеновић /
Љиљана Гавриловић ; уредник Драгана Радојичић. –
Београд : Етнографски институт САНУ, 2006 (Београд :
Академска издања). – 168 стр. ; илустр. ; 20 см. –
(Посебна издања / Српска академија наука и уметности,
Етнографски институт ; књ. 55.

На спор. насл. стр.: A Yugoslav Ethnographer Nikola
Arsenović. – Тираж 500. – Напомене и библиографске
референце уз текст. – Библиографија: стр. 157-160. –
Summary.

ISBN 86-7587-034-5

а) Арсеновић Никола (1823-1887)

COBISS.SR-ID 131708940